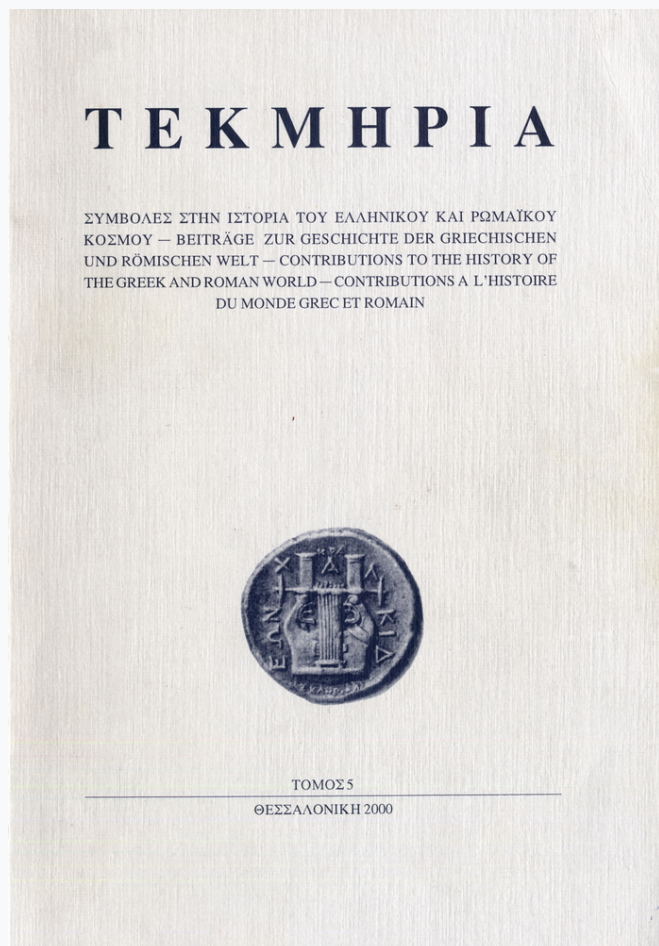

Tekmeria

Vol 5 (2000)

Ένεπίγραφοι ταφικοί βωμοί από τη Θεσσαλονίκη

Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, ΗΛ. Κ. ΣΒΕΡΚΟΣ

doi: [10.12681/tekmeria.197](https://doi.org/10.12681/tekmeria.197)

To cite this article:

ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ Π., & ΣΒΕΡΚΟΣ Η. Κ. (2000). Ένεπίγραφοι ταφικοί βωμοί από τη Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 5, 1–34.
<https://doi.org/10.12681/tekmeria.197>

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΒΩΜΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ*

Ἡ μελέτη τῶν ἐνεπίγραφων βωμῶν τῆς Θεσσαλονίκης¹ ἀρχίζει οὐσιαστικά μετὰ τὴ δημοσίευση τὸ 1934 ἀπὸ τὸν Σ. Πελεκίδη ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ τέτοιων μνημείων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ δευτέρη χρήση κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Κασσάνδρου². Ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο, τὸ 1946, οἱ Β. Καλλιπολίτης καὶ Δ. Λαζαρίδης παρουσίασαν σὲ ἐκτενὲς ἄρθρο νέα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ βωμούς, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν καταστροφή τοῦ ἐβραϊκοῦ νεκροταφείου τῆς

* Τὸν καθηγητὴ κ. Ἄγγελο Χανιώτη (Heidelberg) καὶ τὴν ἀν. καθηγήτρια κ. Χρυσούλα Βεληγιάννη-Τερζῆ (Θεσσαλονίκη) εὐχαριστοῦμε γιὰ τὶς ἐποικοδομητικὲς παρατηρήσεις τους καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ.

1. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μονόλιθου βωμοῦ βλ. συνοπτικὰ C. Yavis, *Greek Altars*, Saint Louis 1949, 54. Μιὰ εἰδικὴ κατηγορία στὸ σύνολο τῶν βωμῶν τῆς Μακεδονίας ἀποτελοῦν οἱ “μακεδονικοὶ” βωμοί. Ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ “μακεδονικοὶ” βωμοὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρία μέρη, τὴ βάση, τὸν κυρίως κορμὸ καὶ τὸ ἐπιθήμα· διαμορφώνουν τὴν ἐπίστασή τους μετὰ ἐγγεγραμμένα ἀκρωτήρια στὶς τέσσερις γωνίες τοῦ ἐπιθήματος, ὅπως καὶ οἱ βωμοὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Αὐτὸ ὅμως ποὺ συνιστᾷ τὴν ἰδιαιτερότητά τους εἶναι ὅτι στὸ ἐνδιάμεσο στὰ ἀκρωτήρια τμήμα δηλώνεται ἓνα ἐπίσης ἐγγεγραμμένο ἀέτωμα, γεγονός ποὺ ὀδήγησε τοὺς ἐρευνητὲς νὰ τοὺς χαρακτηρίσουν ὡς “μακεδονικοὺς”· βλ. σχετικὰ J. M. R. Cormack, “Inscriptions from Beroea”, *Hesperia* 13 (1944) 24-5, ὑπ. 1.

2. Σ. Πελεκίδης, *Ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλονίκης* (Ἐπιγραφικὴ μελέτη), *ΕΕΦΣΑΠΘ* (Παράρτημα 2), Θεσσαλονίκη 1934, 48-56. Ἦδη κάποιοι βωμοὶ εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ μελέτες τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου αἰ., ὅπως π.χ. αὐτὴ τῶν L. Duchesne καὶ M. Bayet, *Mémoire sur une mission au Mont Athos*, Paris 1876, 203-53 [=Θεσσαλονικὴν Φιλίππου Βασίλισσαν (Μελέτες γιὰ τὴν Ἀρχαία Θεσσαλονίκη)], Θεσσαλονίκη 1985, 625-75 (στὴ συνέχεια Θεσσαλονίκη), τοῦ A. D. Mordmann, “Ἐπιγραφαὶ τῆς Θεσσαλονίκης”, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος* (Παράρτημα 13, 1880), 34-40 [=Θεσσαλονίκη, 676-82], τοῦ D. Hogarth, “Inscriptions from Salonica”, *JHS* 7 (1887) 366-7 ἀρ. 9 [=Θεσσαλονίκη, 698-9], τοῦ Μ. Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις*, Ἀθῆναι 1896 [ἀνατ. ΑΙ. Οἰκονομίδης, Chicago 1980, IMXA Θεσσαλονίκη 1988]. Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ P. Papageorgiou, “Die Iéreiα θύσα-Inschrift von Thessaloniki”, *Triest* 1901, 1-4 [=Θεσσαλονίκη, 741-4], τοῦ ἰδίου, “Θεσσαλονίκης ἐπιγραφῶν ἐκδεδομένων πεντεκαίδεκα ἀνάγνωσις”, *Ἀθηνᾶ* 15 (1903) 33-48 καὶ Ch. Avezou - Ch. Picard, “Inscription de Macédoine et de Thrace”, *BCH* 37 (1913) 84-117 [=Θεσσαλονίκη, 786-818].

πόλης³. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές συμπεριελήφθησαν στὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ch. Edson τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης στὴ γνωστὴ σειρὰ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου *Inscriptiones Graecae* (X 2. 1: *Inscriptiones Thessalonicae et viciniaie*, Berlin 1972). Ἐκτοτε ἐνεπίγραφοι βωμοὶ παρουσιάσθησαν σὲ μικρότερα ἄρθρα ἢ μελέτες ἐπιγραφικοῦ κυρίως χαρακτήρα⁴. Ἀπὸ τυπολογικὴ ἄποψη ἀντικείμενο ἐιδικῆς μελέτης ἀποτελέσαν οἱ βωμοὶ τῶν δύο μεγάλων πόλεων τῆς Μακεδονίας, τῆς Βέροιας, ἔδρας τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας, στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Π. Ἀδάμ-Βελένη⁵.

Στὴν παρούσα ἐργασία παρουσιάζονται δέκα ἐνεπίγραφοι βωμοί, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ταφικῶν μνημείων, ἀποτελοῦσαν δηλαδὴ σήματα σὲ τάφους. Ἐννέα προέρχονται ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἓνας ἀπὸ τὸ γειτονικὸ χωριὸ Ἁγία Παρασκευή. Ὁ ἀκριβὴς τόπος προέλευσης, ὅπως καὶ οἱ συνθήκες εὐρέσεως στὶς περισσότερες περιπτώσεις δὲν εἶναι γνωστά. Σήμερα φυλάσσονται στὸν κήπο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς πόλης, μὲ ἐξαίρεση τὸν ὑπ' ἀρ. 10 βωμό, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὴν αὐλὴ τοῦ Παλαιοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Χρονικὰ καλύπτουν τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου ὡς καὶ τὸ γ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Χρονολογημένοι εἶναι μόνον δύο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι χρονολογοῦνται μὲ βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς, καθὼς καὶ, ὅπου αὐτὸ καθίσταται δυνατόν, μὲ βάση ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις, καὶ κυρίως τὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ὕλικό.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν τρόπο τῆς παρουσίας, θεωρήθηκε σκόπιμο, ἐπειδὴ ἀπὸ τυπολογικὴ ἄποψη τὰ μνημεῖα αὐτὰ ἀποτελέσαν, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἀντικείμενο ἐιδικῆς συνθετικῆς μελέτης, νὰ δοθεῖ βάρος στὸ ἐπιγραφικὸ κυρίως μέρος καὶ κατ' ἐπέκτασιν στὴν ἱστορικὴ ἀξιοποίηση τῶν ἐπιγραφῶν, δεδομένου ὅτι ἀφ' ἐνός

3. Β. Καλλιπολίτης-Δ. Λαζαρίδης, *Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1946 [= *Θεσσαλονίκη*, 836-861].

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ Κ. Rhomiopoulou, "New inscriptions in the Archaeological Museum Thessaloniki", *Studies Edson*, Θεσσαλονίκη 1981, 302-4 καὶ Ἐ. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, "Ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων: Νέα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα", *Ἀρχαία Μακεδονία* 5 (1989) [1993] 1545-69 [= Ἰ. Βοκοτοπούλου, *ΑΔ* 37 (1982) [1989] 280-1· πρβλ. *SEG* 39 (1989) 634-7, *SEG* 43 (1993) 463-8, *Bull. épigr.* 1995, 422 καὶ *Ann. épigr.* 1993, 1393-8].

5. Βλ. Π. Ἀδάμ-Βελένη, *Μακεδονικοὶ βωμοί: Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Θεσσαλονίκη, πρωτεύουσα τῆς Ἐπαρχίας, καὶ στὴ Βέροια, πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων*, (διδ. διατριβὴ) Θεσσαλονίκη 1996 (ὑπὸ ἐκτύπωση

μὲν φέρουν στὸ φῶς νέα πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἦταν ἄγνωστα στὴ μέχρι τοῦδε προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ φωτίζουν τὴν κοινωνική, ἐνίοτε καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἱστορία τῆς πόλεως κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ.

1. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς θρηπτῆς Αἰλίας Θεοδώρας: ΑΕΚΘ 6066 (Εἰκ. 1).

Μαρμάρινος ἐνεπίγραφος βωμὸς μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Σῴζεται μόνον τὸ μπροστινὸ τμήμα του. Εἶναι ἀποκεκρουμένος στὴν πρόσθια ὄψη κατὰ τὴ βάση καὶ ἀπολεπισμένος στὴν ἀριστερὴ γωνία τῆς κύριας ὄψης. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τμήμα ὀρθογωνίου τόρμου γιὰ τὴ στερέωση κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὄψη παρουσιάζει μείωση, ὅπου τετράστιχὴ ἐπιγραφή. Στὴν ἀρχικὴ μορφή του διατηροῦνταν τὸ ἐρυθρὸ χρῶμα τῶν γραμμάτων. Ἡ γραφή ἀρκετὰ ἐπιμελημένη. Διαστάσεις: 1,28x0,62x0,25 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,03-0,039 μ. Διάστιχα: 0,021-0,026 μ.

*Αἰλία Πρόκλα <Α>ιλία
Θεοδώρα τῆ γλυ-
κυτότη θρηπτῆ
4 μνείας χάριν ∇*

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 1: ἐλαφρὴ ἀπόξεση στὴ θέση τοῦ Λ, λείπει ἡ ὀριζόντια κεραιὰ τοῦ Α στὴ λέξη ΑΙΛΙΑ (ΑΙΛΙΑ ἀντὶ ΑΙΛΙΑ ὁ χάρακτος). στ. 2: ἐλαφρὴ ἀπόξεση στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ Ο. στ. 3: σῴζονται μόνον οἱ δύο πλάγιες κεραιὲς τοῦ Κ, σύμπλεγμα T+H στὴ λέξη ΘΡΕΠΤΗ. στ. 4: τὸ Μ εἶναι ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένο στὴν πάνω ἀριστερὴ γωνία, βαθιὰ ἀπόξεση στὴ θέση τοῦ Ε, τοῦ ὁποῖου σῴζεται ἡ πάνω ὀριζόντια κεραιὰ.

Ὁ χαρακτήρας τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοποθετοῦν χρονικὰ τὴν ἐπιγραφή πιθανότατα στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Εἰδικότερα, σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (τὰ ὁποῖα σὲ γενικὴ παρατήρηση ἔχουν ἰδιαίτερα συμμετρικὴ μορφή καὶ ἀκρέμονες) παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς: α) ἡ χρῆση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Μ, Σ, β) ἡ ἐσωτερικὴ κεραιὰ τῶν Θ καὶ Η δὲν ἄπτεται τῶν ἄκρων, ἐνῶ ἰδιαίτερα στρογγυλὸ εἶναι τὸ Ω, καὶ γ) ἡ παρουσία ἑνὸς μόνο συμπλέγματος. Ἡ γραφή παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ τὴ γραφή καὶ ἄλλων χρονολογημένων στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. ἐπιγραφῶν σὲ βωμοὺς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη⁶.

στὸ ΤΑΠ). Οἱ βωμοὶ ποὺ δημοσιεύονται στὴν παρούσα ἐργασία εἶναι οἱ ὑπ' ἀρ. 81, 145, 88, 89, 114, 141, 130, 113, 81, 176 στὴν παραπάνω μελέτη.

6. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων Α, Ε, Η, Θ, Π καὶ Ω παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ αὐτὸ τῶν χρονολογημένων στὰ 219/20, 246/7, καὶ 248/9 βωμῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. Πελεκί-

Τὸ βωμὸ ἀνήγειρε ἡ Αἰλία Πρόκλα στὴ μνήμη τῆς *θεοπτῆς* τῆς Αἰλίας Θεοδώρας. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἄλλου. Καὶ τὰ δύο ἔχουν ἀποκτήσει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία καὶ χρησιμοποιοῦν τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (*gentilicium+cognomen*)⁷. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα τῆς ἀναθέτριας, Πρόκλα, ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων (*cognomina*) μὲ εὐρύτατη διάδοση στὴ Μακεδονία καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ⁸. Εὐρεία διάδοση γνωρίζει καὶ τὸ προσωπικὸ ὄνομα Θεοδώρα⁹, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, στοὺς φορεῖς τοῦ ὁποῖου ἀνήκουν καὶ ἀπελεύθεροι ἢ δοῦλοι¹⁰.

δης, ὁ. π. (σημ. 2) 106, εἰκ. 18 [=IG X 2. 1, 153, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 48], Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 114, εἰκ. 27 [=IG X 2. 1, 162, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 49], Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 115, εἰκ. 28 [=IG X 2. 1, 163, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47]. Βλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ὑπ. ἀρ. 7. Ὅπως δὴποτε καὶ τὸ ὄνομα γένους τῶν προσώπων θέτει ὡς *terminus post quem* τὰ μέσα περιῖπου τοῦ 2ου αἰ.

7. Γιὰ τὴ διάδοση τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας στὴ Θεσσαλονίκη βλ. Δ. Σαμσάρης, “Ἀτομικὲς χορηγήσεις τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας (*civitas romana*) καὶ ἡ διάδοσή της στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία: 1. Ἡ περίπτωση τῆς Θεσσαλονίκης, πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας”, *Μακεδονικά* 26 (1987-1988) [1988] 308-351, καὶ G. Mihailov, “Aspects de l’onomastique dans les inscriptions anciennes de Thessalonique”, *Ἡ Θεσσαλονίκη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως: Πρακτικὰ Συμποσίου Τεσσαρακονταετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν* (30 Ὀκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1980), Θεσσαλονίκη 1982, 84. Γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ *gentilicium* Αἴλιος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἐνδεικτικὰ IG X 2, 1, 298 (εὐρετήρια) καὶ Σαμσάρης, ὁ. π., 314-9.

8. Βλ. ἐνδεικτικὰ Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ Προσωπογραφία (Ἀπὸ τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κων/νου, Ἑλληνικά* [Παράρτημα 8], Θεσσαλονίκη 1955, 135-6 (=Κανατσούλης, ΜΠ), καὶ *Μακεδονικά* 7 (1966-7) 185. Πρβλ. IG X 2. 1, σ. 296, 306 (εὐρετήρια), Α. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 8], Athens 1988, 265-6 (=Tatakis, ΠΒ), Α. Γουναρζοπούλου-Μ. Β. Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφὲς Κάτω Μακεδονίας (Μεταξὺ τοῦ Βερμίου ὄρους καὶ τοῦ Ἀξίου ποταμοῦ), Τεύχος Α΄: Ἐπιγραφὲς Βεροίας* [=ΕΚΜ], Ἀθήναι 1998, 436 (εὐρετήρια), Α. Tatakis, *Macedonian Edessa, Prosopography and Onomasticon*, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 18], Athens 1994, 67 (=Tatakis, ΠΕ), καὶ Ἡ. Κ. Σβέροκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (Πολιτικὴ ὀργάνωση-Κοινωνία-Ἀνθρωπωνυμία)*, Θεσσαλονίκη 2000, 190, 216. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ βλ. καὶ LGPNI-III s. v.

9. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. IG X 2. 1, ἀρ. 300, 332, 333, *Bull. épigr.* 1990, 475. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ἀρσενικοῦ Θεόδωρος βλ. ἐνδεικτικὰ IG X 2. 1 (εὐρετήρια), Κανατσούλης, ΜΠ, 59, καὶ EAM, 19, 157. Πρβλ. LGPNI-III, s. v., SEG 44 (1994) 1719 καὶ H. Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom [Ein Namenbuch]*, Berlin / New York 1982, 74-8.

10. Βλ. σχετικὰ καὶ L. C. Reilly, *Slaves in Ancient Greece: Greek manumission inscriptions*, Chicago 1978, 64. Θεοδώρα ὀνομάζεται π.χ. ἡ κόρη τοῦ δοῦλου καὶ πραγματευτῆ Ἀβασκάντου, βλ. TAM II, 1-3, 1020 (Ὀλυμπος, Μ. Ἀσία).

Ένδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση που συνδέει τα δύο πρόσωπα της επιγραφής. Ο ὄρος *θρεπτός-ή* χρησιμοποιείται κυρίως για να δηλώσει το παιδί που για διάφορους λόγους δὲν ἀνατράφηκε ἀπὸ τοὺς φυσικούς του γονεῖς· μπορεῖ δηλαδή νὰ σημαίνει τόσο τὸ δούλο, ὅσο καὶ τὸν ἀπελευθερὸ ἢ ἀκόμα τὸ θετὸ τέκνο¹¹. Μὲ τὴν πρώτη σημασία χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος *θρεπτός* στὶς ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἱερά τῆς Μακεδονίας¹². Ὡς *θρεπτή* προσδιορίζεται π.χ. ἡ δούλη κάποιας Γλαύκας Λουκίου ἀπὸ τὴν Ἑορδαία, ἡ ὁποία φέρει τὸ ὄνομα Εἰσιδώρα, καθὼς καὶ ἡ Ζωσίμη, δούλη κάποιας Νηρεΐδος, κόρης τοῦ Νεικοπολίου, οἱ ὁποῖες ἀπελευθερώνονται στὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα¹³. Μὲ τὸν ἴδιο προσδιορισμὸ ἀναφέρεται καὶ κάποια δούλη ὀνόματι Κοπρυλλώ, τὴν ὁποία ἡ κυρία τῆς Ἰουνία Αὐρηλία ἀπελευθερώνει τὸ ἔτος 281 μ.Χ. στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς Πασικράτας κοντὰ στὸ σημερινὸ *Suvodol* (Λυγκηστὶς)¹⁴.

11. Βλ. A. Cameron, “Θρεπτός and related terms in the inscriptions from Asia Minor”, *Anatolian Studies presented to W. H. Buckler*, Manchester Univ. Press 1939, 27-62 [= *Bull. épigr.* 1939, 35], T. Nani, “Θρεπτοί”, *Epigraphica* V-VI (1943-1944) 45-84 [= *Bull. épigr.* 1946-7, 37], G. Sacco, “Osservazioni su τροφεῖς, τρόφιμοι, θρεπτοί”, *Settima Miscellanea greca e romana* (Rome, Inst. Hist. Anc. 1980) 271-86 [= *SEG* 30 (1980) 1876, *Bull. épigr.* 1981, 137] καὶ *IvSmyrna* I (= *IK* 23), 387 (μὲ βιβλιογραφία). Βλ. καὶ Μ. Σ. Γιούνη, *Provincia Macedonia: Θεσμοὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου στὴ Μακεδονία ἐπὶ Ρωμαϊοκρατίας*, Ἀθήνα/Κομοτηνὴ 2000, 124-5.

12. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὄρου *θρεπτός-ή* στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Λευκόπετρας βλ. Ph. M. Petsas-M. B. Hatzopoulos-L. Gounaropoulou-P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère des Dieux Autochtone à Leukopetra (Macédoine)*, [*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 28], Athènes 2000, ἀρ. 10, 21, 55, 109, 113, 131, 134, 138. Πρὸβλ. καὶ τὶς ἐπιγραφὲς ἀρ. 19, 81, 95 (ὄπου οἱ ὄροι *θρέψασα* καὶ *θρέψας*). Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὄρου στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης βλ. *SEG* 27 (1977) 310 (αὐτοκρ. χρόνοι), *Bull. épigr.* 1977, 273, *SEG* 38 (1988) 706 (2ος αἰ. μ.Χ.), 707 (αὐτοκρ. χρόνοι), Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, ὅπ. π. (σημ. 4), 1560-2, ἀρ. 7 [= *SEG* 43 (1993) 463, *Ann. épigr.* 1993, 1397 (2ος αἰ. μ.Χ.)] καὶ *IGX* 2. 1, 750 (ὄπου ὁ ὄρος *θρεπτάρειον*), 330, 517 (ὄπου ὁ ὄρος *τρόφιμος*). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία βλ. καὶ *SEG* 30 (1980) 552 (Ἀμφίπολις, 187 μ.Χ.), *EKM*, 49, 208, 244, 261, 311, 317, 329, 399, 445 (Βέροια), *SEG* 39 (1989) 580 (Δίον, ἐποχὴ Ἀδριανοῦ), *SEG* 12 (1955) 348 [= Tatakis, *PE*, ἀρ. 8, 302, (Ἔδεσσα, 2ος/3ος αἰ.)], Δήμιτσας, ὅπ. π. (σημ. 2), 629, ἀρ. 749 (Ἅγιος Μάμας-Χαλκιδική), *SEG* 29 (1979) 647 (Τσαπράνι-Χαλκιδική), Γ. Καρραμήτρου-Μεντεσιδῆ-Μ. Βατάλη, “Πολύμυλος Κοζάνης 1998”, *AEMΘ* 12 (1998) [2000] 496 καὶ 502, εἰκ. 22 (Πολύμυλος), Σβέρκος, ὅ. π. (σημ. 8), 107 κ. ἐξ. (μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἄνω Μακεδονία).

13. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, σελ. 41 καὶ ἀρ. 134 (καὶ ἀρ. 10 (171/2 ?μ.Χ.)).

14. *IGX* 2. 2, 18a.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας, στὴν περίπτωση τῆς Αἰλίας Θεοδώρας δὲν πρόκειται γιὰ δούλη, ἐφ' ὅσον, ὡς γνωστόν, οἱ δούλοι εἶτε προσδιορίζονται μόνον μὲ τὸ προσωπικὸ τους ὄνομα¹⁵, εἶτε χρησιμοποιοῦν στὴ θέση τοῦ πατρωνυμικοῦ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου τους¹⁶. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἀπελεύθερη ἢ ἀκόμα γιὰ θετὴ κόρη¹⁷.

Ἡ ἀνάπτυξη σχέσεων ἀμοιβαίας συμπάθειας ἀνάμεσα σὲ δούλους ἢ ἀπελευθέρους καὶ τοὺς κυρίους τους, ἢ ὅποια ἐκφράζεται τόσο μὲ ἐπιθετικούς προσδιορισμούς, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀνέγερση ἐπιτυμβίων μνημείων¹⁸, κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ (δηλαδή τὸ 2ο καὶ κυρίως τὸν 3ο αἰ.) ὀπωσδήποτε δὲν ξενίζει, ἐπιβεβαιώνει δὲ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἔχει κανεὶς καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων¹⁹. Ἡ περίπτωση τῆς ἀπελευθέρου Κανουλείας Ποταμίλας, γνωστῆς ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὅποια ὁ κύριός της Λ. Κανουλείος Ζώσιμος ἀποκαλεῖ στὴ σχετικὴ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή *εὐεργέτισσα*, εἶναι ιδιαίτερα ἐνδεικτικὴ²⁰, ὅχι ὅμως καὶ ἡ μοναδική²¹.

15. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Notes sur la formule onomastique dans la Macédoine romaine: À propos de la *Prosopographie Macédonienne* de D. Kanatsoulis", *ŽAnt* 5 (1955) 357-8, J. Bousquet, "Affranchissements de Larissa", *BCH* 95 (1971) 281-2 καὶ *Klio* 54 (1972) 156.

16. Βλ. σχετικὰ καὶ Μ. Ἡ. Ζάχου-Κοντογιάννη, "Παρατηρήσεις στὴν *IG IX 2, 1232*", *La Thessalie. Quinze années de recherches archéologiques, 1975-1990, Bilans et Perspectives. Actes du colloque international Lyon, 17-22 Avril 1990*, 305.

17. Βλ. σχετικὰ καὶ Ἰω. Ἡ. Καρνέζης, "Ἡ κοινωνικὴ θέσις τῶν "θρεπτῶν" καὶ ἡ παρουσία των εἰς τὴν Λακωνίαν", *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 4 (1977) 94-6 [= *SEG* 33 (1983) 1607]. Μὲ τὴ σημασία τοῦ θετοῦ γιοῦ χρησιμοποιεῖται πιθανότατα ὁ ὅρος *θρεπτός* σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Βέροια, βλ. *EKM*, 329 (2ος-3ος αἰ.).

18. Βλ. καὶ τὴν ἐπιγραφή *IG X 2. 1, 691*, σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια ὁ Προκυλείος Ἐβρος ἀνήγειρε τὸ ἐπιτάφιο τῆς ἀπελευθέρου του Προκυλείου Τερψικόρης, (*ἀντί τῶν κόπων σου καὶ τῆς ἐς ἐμὲ εὐνοίας*) (147 μ.Χ.). Βλ. καὶ L. Robert, "Les inscriptions de Thessalonique", *RPh* 48 (1974) 241, σημ. 398.

19. Βλ. ἐνδεικτικὰ W. L. Weaver, "Sklaverei", *RE Suppl.* VI (1935) 1040 κ. ἐξ., C. Weaver, "The slave and freedman "cursus" in the imperial administration", *PCPhS* 190 (1964) 74-92 καὶ W. Eck-J. Heinrichs, *Sklaven und Freigelassene in der Gesellschaft der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt 1993, 231.

20. Βλ. *IG X 2. 1, 451* καὶ Robert, ὁ. π. (σημ. 18), 241, σημ. 398.

21. *Εὐεργέτισσα* ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν *πάτρωνά* της σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Λυγκηστίδος κάποιου Αἰλία Νείκη. Βλ. σχετικὰ M. Dušanić, "Epigraphical Contributions", *ŽAnt* 44 (1994) 152, ἀρ. 2 [= *SEG* 45 (1995) 732, *IG X 2. 2, 24*]. Γιὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα πρβλ. καὶ *EKM*, 334 (β' μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.), *SEG* 12 (1955) 345 ("Ἐδεσσα, 168/9 μ.Χ."), καὶ Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, "Ἐπιτάφια μνημεῖα τοῦ Δίου", *Οἱ Ἀρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν Πιερίδα*, Θεσσαλονίκη 1986, 28, εἰκ. 8.

Ὁ χαρακτήρας ὡστόσο τῆς ἀνάθεσης στὴν ἐπιγραφή μας δὲν ἐπιτρέπει τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς σχέσης τῶν δύο προσώπων καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς κοινωνικῆς θέσης τῆς *θεραπεῖης* Θεοδώρας. Στὴν ἴδια κοινωνικὴ θέση ἀνήκουν πιθανότατα οἱ Λαρκία Ἰρήνη καὶ Λαρκία Συνκλητικὴ, οἱ ὁποῖες σύμφωνα μὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης ἀνήγειραν τὸ ἐπιτύμβιο τῆς *θερψάσης* τους Λαρκίας Κρισπείνης²², καθὼς καὶ οἱ Πόντιοι Πρόκλος καὶ Ἀντιγόνα ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη, οἱ ὁποῖοι ἀνήγειραν τὸ ἐπιτάφιο μνημεῖο τῶν *θερψάντων* τους Ποντίων Βειτάλου καὶ Εὐτυχίδος²³. Ἡ ἀπουσία τῶν φυσικῶν ἀπογόνων στὶς δύο τελευταῖες περιπτώσεις δικαιολογεῖ μάλιστα τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ θερπεῖοι θὰ ἀποτελοῦσαν τὰ θετὰ τέκνα στὶς οἰκογένειες αὐτές²⁴.

2. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ θερπετοῦ Γερμανοῦ: ΑΕΚΘ 21573 (Εἰκ 2).

Ἄγνωστη ἢ ἀκριβῆς προέλευση. Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ μάρμαρο μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Λεῖπει ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ σὲ ὅλο τὸ ὕψος τῆς. Ἡ πίσω πλευρὰ ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνι. Στὴν κύρια ὄψη ἐπιγραφή σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο. Διαστάσεις: 1,22x0,61x0,55 μ. Ὑψος γραμμῶν: 0,03-0,046 μ. Διάστιχα: 0,008-0,02 μ.

[^α2-3]λιος
 [Χαρ]μόσν-
 [νος]·Γερ-
 4 [μα^{νν}]νῶι
 [τῶι·]θερ-
 [πτ]ῶι·
 [μν^ν]ήμησ
 [ν^νχά^ν]ριν —

22. SEG 30 (1980) 644 (αὐτοκρ. χρόνοι).

23. SEG 27 (1977) 309 [=Rhomioroulou, ὀ. π. (σημ. 4), 300-1 ἀρ. 4, SEG 31 (1981) 644, (αὐτοκρ. χρόνοι)]. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης πρβλ. SEG 38 (1988) 711 (3ος αἰ. μ.Χ.), IG X 2. 1, 504, 516 [σχετικὰ καὶ Bull. épigr. 1976, 418, G. Daux, "Contributions récentes de l'épigraphie à l'histoire de la Macédoine antique", Αρχαία Μακεδονία 2 (1973) [1977] 328-30 καὶ SEG 27 (1977) 312] καὶ IG X 2. 1, 900. Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ SEG 32 (1992) 932 (Ρώμη).

24. Βλ. καὶ C. P. Jones, "Τρόφιμος in an inscription of Erythrai", Glotta 67 (1989) 194-7 [=SEG 39 (1989) 1240, Bull. épigr. 1990, 348], Sacco, ὀ.π. (σημ. 11), 277-8, Tatakis, PB, 492-3. Γιὰ τὸν ἀντίστοιχο ὄρο *alumnus* στὶς λατινικὲς ἐπιγραφές βλ. καὶ J. Bellemore & B. M. Rawson, "Alumni: the Italian evidence", ZPE 83 (1990) 1-19 (κυρίως 7-8) καὶ Cristiano Saviato, "L'alumnus nell'Italia romana. Appunti per una ricerca su base epigrafica", Epigraphica 61 (1999) 288-93.

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: [Τ. ΑΙ]ΛΙΟΣ(;), λείπει τμήμα τῆς ἀριστερῆς κεραίας τοῦ Λ. στ. 2-3: [ΧΑΡ]ΜΟΣΥ/[ΝΟΣ], λείπει ἡ ἀριστερή κεραία τοῦ Μ. στ. 3: στίξη πρὶν τὸ Γ. στ. 3-4: ΓΕΡ/[ΜΑ *vacat*]ΝΩΙ. στ. 5: πιθανότατα ἀκολουθεῖ στίξη μετὰ τὸ ἄρθρο [ΤΩΙ·]. στ. 6: στίξη μετὰ τῆ λέξης ΘΡΕ/[ΠΤ]ΩΙ. στ. 7: [ΜΝ] *vacat* ΗΜΗΣ, σύμπλεγμα Η+Σ. στ. 8: [*vacat* ΧΑ] *vacat* ΡΙΝ, στίξη μετὰ τὸ Ν.

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ τὸν τύπο τοῦ μνημείου ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὸ β' μισό τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπισημαίνονται: α) ἡ χρήση στρογγυλῶν γραμμάτων, δηλ. τοῦ μνηοειδοῦς Ε καὶ C καὶ τοῦ στρογγυλοῦ Ω, καὶ β) ἡ παρουσία ἑνὸς μόνο συμπλέγματος. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἀπαντᾷ κυρίως σὲ χρονολογημένες ἐπιγραφές τοῦ β' μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.²⁵

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι παρόμοιο μ' αὐτὸ τῆς προηγούμενης. Ἀφορᾷ δηλαδὴ τὴν ἀνέγερση τοῦ ἐπιτυμβίου μνημείου ἀπὸ κάποιον κύριο στή μνήμη τοῦ *θρεπτοῦ*του. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτη δὲν σώζεται ἀκέραιο. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ πρόσωπο ποὺ προσδιορίζεται μὲ τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας. Ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ 2ο αἰ. μ.Χ. θὰ δικαιολογοῦσε μὲ ἀρκετὴ ἐπιφύλαξη τὴν ἐπιλογή τοῦ *gentilicium* [Αἷ]λιος, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ὑπῆρχε τὸ *praenomen* τοῦ ἀναθέτη²⁶. Περισσότερο πιθανὴ φαίνεται ἡ συμπλήρωση [Χαρ]μόσου/[νος] στὴ θέση τοῦ προσωπικοῦ ὀνόματος (*cognomen*)²⁷, τὸ ὁποῖο, ἐξ ὧσων γνωρίζουμε, ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ

25. Πρὸβλ. τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τοῦ χρονολογημένου στὰ 162/3 μ.Χ. βωμοῦ ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη· βλ. *IGX* 2. 1 483 [=Ἀδάμ-Βελένη, ὅπ. π. (σημ. 5), ἀρ. 93]. Γιὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ βλ. Καλλιπολίτης-Λαζαρίδης, ὅπ. π. (σημ. 3), 20, σημ. 6 [=Θεσσαλονίκη, 838] καὶ Γ. Τουράτσογλου-Γ. Μπέλλας, "Οἱ χρονολογημένες ἐπιγραφές τῆς ρωμαιοκρατούμενης Μακεδονίας. (Ἐνα νέο πρόγραμμα ἐπεξεργασίας δεδομένων)", *Ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας (Γ' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴ Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη, 8-12 Δεκεμβρίου 1993), Θεσσαλονίκη 1996, 206-207.

26. Ἡ ἐπιφύλαξή μας δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ κενὸ (τῶν τριῶν περίπου γραμμάτων) ἐπιτρέπει τὴν ἐπιλογή περισσότερων ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἤδη γνωστὰ ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς Θεσσαλονίκης *gentilicia* (π.χ. Αἷλιος, Ἰούλιος, Ὀλλιος, ἢ ἀκόμα Ἀβέλιος, Ἀτέλλιος, Αὐρήλιος)· βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ὀνόματα τῶν ρωμαίων πολιτῶν στὰ εὐρετήρια τοῦ *IGX* 2. 1 καὶ τοῦ *EKM*. Ἄν ἡ ἐπιλογή τοῦ *gentilicium* [Αἷ]λιος εἶναι σωστὴ, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ τὸ *praenomen* τοῦ ἀναθέτη [Π(όπλιος), Τ(ίτος), Μ(άρκος)], τὴν παρουσία τοῦ ὁποίου θὰ ἐπέτρπε τὸ μήκος τοῦ πλαισίου καὶ μετὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἀκολουθοῦσε στίξη.

27. Ὅτι τὸ -μωσ δὲν ἀποτελεῖ τὴν κατάληξη τοῦ προσωπικοῦ ὀνόματος, ὁπότε τὸ Υ ποὺ ἀκολουθεῖ θὰ ἦταν ἡ ἀρχικὴ συλλαβή, πιθανότατα, τοῦ πατρωνυμικοῦ, δικαιολογεῖται, ὅπως τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μεταξύ τῶν λέξεων ὑπάρχει κενὸ καὶ ἐπιπλέον αὐτὲς χωρίζονται μὲ σημεῖο στίξης.

στήν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας²⁸, εἶναι ὡστόσο γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐνῶ κάποια Χαρμοσύνη εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Βεροίας, τὴν ὁποία ἀνήγειρε στὴ μνήμη τῆς ἡ κόρης τῆς Λυσιανῆ²⁹.

Τὸ ὄνομα Γερμανός, τὸ ὁποῖο φέρει ὁ *θρεπτός* τῆς ἐπιγραφῆς μας, ἀπαντᾷ συχνὰ στὴ Μακεδονία καὶ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμον³⁰. Στους φορεῖς του συγκαταλέγονται καὶ πρόσωπα ἀπὸ τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα, δηλαδὴ ἀπελεύθεροι καὶ δούλοι³¹. Γερμανός ὀνομάζεται π.χ. κάποιος ἀπὸ τοὺς δούλους τοῦ Αὐρηλίου Κασσάνδρου, τὸν ὁποῖο ὁ κύριός του ἀπελευθερώνει τὸ 220 μ.Χ. στὸ ἱερό τῆς Μητρὸς τῶν Θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα, ἐνῶ τὸ θηλυκὸ Γερμάνα φέρει κάποια δούλη τὴν ὁποία ἡ κυρία τῆς Τιτιανῆ Ἀλεξάνδρου ἀπελευθερώνει τὸ 193/4 στὸ ἴδιο ἱερό³².

3. Ἐπιτάφιος Βωμὸς Κλ(αυδίου) Ἀτειμήτου: ΑΕΚΘ 6087 (Εἰκ. 3).

Βωμὸς ἀπὸ λευκὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο μὲ ὀριζόντιο γείσο πὺν βρέθηκε στὶς 19/2/1972 στὸ χῶρο τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συγκολληθέντα (συνανήκοντα) τεμάχια. Εἶναι σπασμένοι στὸ 1/3 τοῦ πάχους του καὶ ἀποκεκρουμένοι κατὰ τὴ βάση καὶ τὴν ἐπίστεψη τῆς κύριας ὄψης, λόγω τῆς δεύτερης χρήσης, στὴν ὁποία

28. Σὲ ἀποσπασματικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (Ἰσθαιόκαστρον) ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Χαρμο[—], μὲ τὴ συμπλήρωση Χαρμο[ς] ἀπὸ τὸν Edson· βλ. *IG X 2, 1, 1013*.

29. Βλ. *EKM*, 258. Γιά τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου βλ. ἐνδεικτικὰ *LGPN I-III*, s. v., *SEG 42* (1992) 749 (Ρόδος), *SEG 42* (1992) 1046 (Ἐφεσος, 2ος αἰ. μ.Χ.) καὶ C. Reilly, ὀ. π. (σημ. 10), 143.

30. Γιά μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη βλ. *IG X 2, 1, 559* [=D. Feissel-M. Sève, "Inscriptions de Macédoine", *BCH 112* (1988) 456, ἀρ. 10, *SEG 38* (1988) 696, 2ος αἰ. μ.Χ.], *IG X 2, 1, 885: Γερμανάνη* (2ος αἰ. μ.Χ.), *IG X 2, 1, 809: Αἰλία Γερμάνα* (2ος αἰ. μ.Χ.), *IG 241 A II, 6: Γναῖος Δομίτιος Γερμανός* (2ος αἰ. μ.Χ.). Γιά παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία πρὸβλ. *SEG 36* (1986) 625 (Isar-Marvinci, (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)), *EKM*, 27 A, στ. 1 (Βέροια, β' μισὸ 2ου/ἀρχές 3ου αἰ. μ.Χ.), Κανατσούλης, *MII*, 28, 43. Γιά τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμον βλ. ἐνδεικτικὰ *IG IX 2, 302, SEG 19* (1963) 419 (Θεσσαλία) καὶ *LGPN II-III* s. v. Γιά τὴ χρήση ἔθνικῶν ὡς προσωπικῶν ὀνομάτων βλ. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, *Comm. Hum. Litt.* 36. 2 (Helsinki 1965), 43 κ. ἔξ. καὶ 180 κ. ἔξ. (κυρίως 51 καὶ 201 γιά τὸ ὄνομα Γερμανός).

31. Βλ. ἐνδεικτικὰ Tataki, *PB*, 493 καὶ M. L. Gordon, "The nationality of slaves under the Early Roman Empire", *JRS* 14 (1924) 98.

32. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 70, στ. 8 καὶ ἀρ. 38. Τὸ ἴδιο ὄνομα φέρει καὶ ἡ δούλη τοῦ Αἰλίου Ἀσκληπιοδώρου, ἡ ὁποία τὸ 234 μ.Χ. ἀπελευθερώνει στὸ ἴδιο ἱερό τὴ δούλη τῆς Νικάνδρα, βλ. ἀρ. 85.

ὀφείλεται ὁ ὀρθογώνιος τόρμος στὸ μέσον τῆς κύριας ὄψης καθὼς καὶ ἡ χάραξη στὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο ἐξάστιχη ἐπιγραφή. Ἡ γραφή εἶναι ἀρκετὰ ἐπιμελημένη. Διαστάσεις: 1,38x0,65x0,18 μ. Ὑψος γραμμμάτων: 0,043-0,045 μ. Διάστιχα: 0,029-0,039 μ.

Τι(βέριος) · Κλ(αύδιος) · Ὀφέλ-
λιος · Κλ(αυδίω) · Ἀτει-
μήτω · τῶ · ἰ-
4 δίωι
 μνείας χά-
 ριν

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: στίξη μετὰ τὸ Ι καὶ Λ. στ. 2: στίξη μετὰ τὸ Σ καὶ Λ, σύμπλεγμα T+E. στ. 3: πιθανότατα στίξη μετὰ τὸ Ω τῆς δοτικῆς ΑΤΕΙΜΗΤΩ, ἔχει ἀποκολληθεῖ τμήμα μὲ τὸ κάτω μέρος τοῦ T καὶ Ω τοῦ ἄρθρου ΤΩ, μετὰ τὸ Ω στίξη. στ. 4: μετὰ τὸ Ω διακρίνεται τὸ κάτω τμήμα τοῦ Ι (ΙΔΙΩΙ ὁ χαρακτῆρ), μετὰ τὸ Ι δὲν ὑπάρχουν γράμματα: ὁ λίθος σώζεται στὸ ὕψος τῆς βάσης τῶν γραμμμάτων, τὰ ὁποῖα λόγω τῆς βαθεῖας χάραξης θὰ διακρίνονταν. στ. 5: τὸ Μ εἶναι ἀποκεκρουμένο στὸ πάνω τμήμα, λόγω τομῆς τοῦ βωμοῦ. τὰ γράμματα Ι καὶ Α ἐλαφρῶς ἀπολεπισμένα. στ. 6: τὰ γράμματα Ι καὶ Ν εἶναι ἀποκεκρουμένα, λόγω μεταγενέστερης χάραξης.

Ὁ τύπος τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμμάτων τοποθετοῦν χρονικὰ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου ὡς καὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς εἶναι: α) ἡ χρῆση τῶν γωνιωδῶν γραμμμάτων Ε, Σ, καὶ τοῦ ιδιαίτερα συμμετρικοῦ Μ, καὶ β) ἡ παρουσία ἑνὸς μόνο συμπλέγματος (T+E). Ἐπίσης τὸ γωνιώδες Ε ἔχει μικρότερη τὴν ἐσωτερικὴ κεραία, ἢ ἐσωτερικὴ κεραία τοῦ Η εἶναι κυματιστὴ, ἐνῶ ιδιαίτερα συμμετρικὰ εἶναι τὰ γράμματα Α, Λ, Μ καὶ Ν. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἀπαντᾷ σὲ χρονολογημένες ἐπιγραφές ἤδη ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.³³

Ἡ ὀλιγόστιχη αὐτὴ ἐπιγραφή προσθέτει δύο ἀκόμη ἄγνωστα μέχρι τώρα πρόσωπα στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης. Πρόκειται γὰρ τὸν Τ(ιβέριο) Κλ(αύδιο) Ὀφέλλιο καὶ τὸν Κλ(αύδιο) Ἀτειμήτο, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν

33. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμμάτων παρουσιάζει π.χ. ὁμοιότητες μὲ αὐτὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 146/7 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Σισάνι (Ὁρεσίς) ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὸ τοῦ χρονολογημένου στὰ 248/9 μ.Χ. βωμοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη· βλ. *ΕΑΜ*, 187, πίν. 74 καὶ Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 115, εἰκ. 28 [= *IGX* 2. 1, 163, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47]· πρβλ. καὶ Τουράτσογλου-Μπέλλας, ὁπ. π. (σημ. 25), 206-7.

στὴν κατηγορία τῶν ρωμαίων πολιτῶν τῆς πόλης³⁴. Ἡ σχέση τῶν δύο προσώπων δὲ διευκρινίζεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἔκφραση *τῶ ἰδίῳ*, χωρὶς εἰδικότερο προσδιορισμό, ἀφήνει περιθώρια γιὰ περισσότερες ἀπὸ μία ἐρμηνεῖες σχετικὰ μὲ τὴν σχέση τοῦ Ἀτειμήτου μὲ τὸν Κλ(αῦδιο) Ὀφέλλιο³⁵: μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ἀφορᾷ εἴτε σὲ γιό (*τῶ ἰδίῳ τέκνῳ ἢ υἱῶ*), εἴτε σὲ ἀδελφὸ (*τῶ ἰδίῳ ἀδελφῶ*), ἢ πατέρα (*τῶ ἰδίῳ πατρὶ*) ἢ πεθερὸ (*τῶ ἰδίῳ πενθερῶ*)³⁶, ἢ ἀκόμα καὶ σὲ θρεπτό, δοῦλο ἢ ἀπελευθέρω (*τῶ ἰδίῳ θρεπτῶ, ἢ ἀπελευθέρῳ*)³⁷. Ἡ πιθανότητα νὰ ἐννοεῖ τὸν ἀπελευθέρω, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἐφόσον σὲ κάτι τέτοιο συνηγορεῖ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ Ἀτειμήτου, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα³⁸.

Τὸ ὄνομα Ἀτειμήτος ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Μακεδονία γενικότερα. Γνωστὸ εἶναι ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου³⁹. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐτυμολογία του, τὸ ὄνομα προσιδιάζει κυρίως σὲ δούλους ἢ ἀπελευθέρους. Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ χρησιμοποιεῖται ὡστόσο ἀπὸ πρόσωπα καὶ ἄλλων κοινωνικῶν στρωμάτων⁴⁰.

34. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ gentilicium Κλαῦδιος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἐνδεικτικὰ Σαμσάκης, ὁ. π. (σημ. 7), 324-8 καὶ τὰ εὐρετήρια στὸ *IG X 2. 1*.

35. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ *ἴδιος* στὴ θέση τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας βλ. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia 1943, 150.

36. Βλ. ἐνδεικτικὰ *IG X 2. 1*, 812, *EKM*, 207, 230, 264, 302, 333, 349A, 358, *SEG 37* (1987) 580 (Σέρρες).

37. Βλ. *IG X 2. 1*, 869, *EKM*, 208, 311, ὅπου ἡ ἀνάθεση γίνεται σὲ *θρεπτό*. Βλ. καὶ *IvSmyrna I [=IK 23]* 200, 247, ὅπου ἡ ἀνάθεση γίνεται καὶ στοὺς ἀπελευθέρους.

38. Χωρὶς ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τῆς ταυτότητάς του ἀναφέρεται καὶ κάποιος Νάρκισσος σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τοὺς Στόβους, τὴν ὁποία ἀνήγειρε ὁ Ὠλιος Κουᾶρτος, βλ. A. v. Parmerstein-N. Vulić, "Antike Denkmäler in Serbien und Makedonien", *JÖAI 6* (1903) Beibl. 9, ἀρ. 11: Ὠλιος Κουᾶρτος Ναρκίσσω / τῶ ἰδίῳ μνείας χάριν, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ F. Papazoglou, "Oppidum Stobi civium Romanorum et municipium Stobensium", *Chiron 16* (1986) 234, ἦταν δοῦλος. Γιὰ παρόμοια παραδείγματα πρβλ. *IG X 2. 1*, 634, 881, καὶ τὴν ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Βέροια *EKM*, 235.

39. Βλ. P. R. Franke, "Νέρων, Ἀπόλλων καὶ Θεσσαλία", *Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴν Ἀρχαία Θεσσαλία στὴ μνήμη τοῦ Δ. Θεοχάρη*, Ἀθήνα 1992, 371-2 [πρβλ. σχετικὰ καὶ *SEG 42* (1992) 1829] καὶ *SEG 40* (1990) 479 (Λάρισα, 2ος αἰ. μ.Χ.). Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ *LGPNI-III*, s. v. καὶ *SEG 38* (1988) 1234 (Λυδία), *SEG 38* (1988) 1426 (Πέργη), *SEG 39* (1989) 456, στ. 35 (Θεσσαλία, 169-72 μ.Χ.), *SEG 40* (1990) 1043 (Γόρδος, 59/60 μ.Χ.), *IvEphesos VIII 2*, 31-2 (εὐρετήρια).

40. Βλ. Franke, ὁ. π. (σημ. 39), 372· πρβλ. καὶ Solin, ὁ. π. (σημ. 9), II, 900-2.

Τὸ gentilicium Ὀφέλλιος, τὸ ὁποῖο φέρει ὡς προσωπικὸ ὄνομα ὁ ἀναθέτης τοῦ μνημείου⁴¹, συνδέεται μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν *ρωμαίων συμπραγματευομένων* (Ἰταλικῶν) Ofellii⁴², μέλη τῆς ὁποίας μαρτυροῦνται στὴ Δῆλο, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.⁴³, στὴν ὑπόλοιπη νησιωτικὴ Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀθήνα, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Μ. Ἀσία⁴⁴. Στὴ Μακεδονία ἡ παρουσία τῆς οἰκογένειας (gens Ofellia) ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἐλάχιστα παραδείγματα⁴⁵: κάποιος

41. Γιὰ τὴ χρήση ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῶν ρωμαϊκῶν gentilicia ὡς προσωπικῶν ὀνομάτων βλ. F. Papazoglou, "Grecs et Romains à Stuberria", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 431-6 καὶ M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Téménides (Anthémonte-Kalindoia)*, IIe Partie, [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 11], Athènes 1996, 341-3.

42. Γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ οἰκονομικὴ διείσδυση στὴ Θεσσαλονικὴ βλ. Ἀ. Δ. Ριζάκης, "Ἡ κοινότητα τῶν συμπραγματευομένων Ρωμαίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ρωμαϊκὴ οἰκονομικὴ διείσδυση στὴ Μακεδονία", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 511-24 καὶ Γ. Βελένης, "Συμπραγματεούμενοι Ρωμαῖοι σὲ μιὰ νέα ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης", *Τεκμήρια* 2 (1996) 8-14 [= *Bull. épigr.* 1998, 260]. Βλ. καὶ Hatzopoulos-Loukopoulou, *Recherches* II, 356-60.

43. Βλ. σχετικὰ J. Hatzfeld, "Les Italiens résidant à Délos mentionnés dans les inscriptions de l'île", *BCH* 36 (1912) 58-60, τοῦ ἰδίου, "Les dédicaces des portiques de l'agora des Italiens à Délos", *BCH* 45 (1921) 484, M. Th. Couilloud, *Les monuments funéraires de Rhénée*, *EAD* XXX (1974) 160, ἀρ. 311 καὶ πρόσφατα Fr. Queyrel, "C. Offelius Ferus", *BCH* 115 (1991) 389 κ. ἑξ. (κυρίως 416, ὅπου συγκεντρωμένα παραδείγματα, καὶ 435).

44. Βλ. ἐνδεικτικὰ J. Hatzfeld, *Trafiquants Italiens dans l'Orient Hellénique*, Paris 1919 (ἀντ. New York 1971) 398, Θ. Σαρκάκης, "Ἡ χορήγηση τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας εἰς τοὺς Χίους", *ΕΕΦΣΑΠΘ* 11 (1969) 194-5 καὶ τοῦ ἰδίου, *Χιακὴ Προσωπογραφία*, Ἀθήνα 1989, 363, ἀρ. 52, *IG* XII, 6, 1, 460: *Αὔλος Ὀφέλλιος Ἀττικός* (Σάμος 3ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* 46 (1996) 1130: *Ὀφελλία Ζωσάριον* (Κῶς, αὐτοκρ. χρόνοι), *IG* IV, 145: *Γάιος Ὀφέλλιος Ποπλίον υἱός* (Αἴγινα), *IG* V, 1, 1208: *Πόπλιος Ὀφέλλιος Κρίσπος*, *IG* V, 1, 1247 καὶ H. Box, "Roman citizenship in Laconia", *JRS* 22 (1932) 169: *Αὔλος Ὀφίλλιος Τάναγρος* (Λακωνία), S. Zoumbaki, "Die Verbreitung römischer Namen in Eleia", στό: *Roman Onomastics in the Greek East: Social and political aspects. Proceedings of the International Colloquium on Roman Onomastics* (Athens, 7-9 Sept. 1993), [ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 21 (ἔκδ. Α. Δ. Rizakis)], Athens 1996, 202-3 (μὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ νησιωτικὴ Ἑλλάδα), *IG* IX 1, 941: *Ἀντίοχος Ὀφέλλιος* (Κέρκυρα). Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα βλ. *IG* II² 2026 στ. 56: *Ὀφέλλιος Σατορν[ι]λος* (116/7 μ.Χ.), *IG* II² 2471: *[Ῥ]οφέλλιος Αἰλιεύς* (1ος αἰ. μ.Χ.), *IG* II² 10161: *Πῶλλα Ὀφελία Γαῖου Ρωμαία Ζωσίμη* (1ος αἰ. π.Χ.), *IG* II² 10947: *Γάιος Ὀφέλλιος Βᾶσσος* (2ος/3ος αἰ.), *The Athenian Agora* XV (1974) 337 Col II, 14: *Γά(ιος) Ὀφέλλιος Ἀρίστω[ν]*. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία βλ. ἐνδεικτικὰ *SEG* 44 (1994) 903: *Αὔλος Ὀφέλλιος Ἰοῦστος* (Κνίδος, τέλη 2ου αἰ. μ.Χ.), D. Knibbe-M. Bujukkolanai, "Zur Bauinschrift der Basilica auf dem sog. Staatsmarkt von Ephesos", *ÖJh* 59 (1989) 445 [= *SEG* 39 (1989) 1210, 11-14 μ.Χ.], *SEG* 33 (1983) 941: *Γάιος Ὀφέλλιος Διονύσιος* (Ἐφεσος) καὶ *SEG* 39 (1989) 1176F: *Ὀφέλλιος Ρουφίων* (Ἐφεσος, ἐποχὴ Τιβερίου)· πρβλ. *SEG* 44 (1994) 1018: *Μ. Ὀφίλλιος Αἰμυλ[ια]νός* (Σινώπη, 1ος/2ος αἰ.), *TAM* V, II, 998, στ. 31: *[Τι]βέ(ριος) Ὀφέλλιος* (Θυάτειρα) καὶ *In Tomis*, 342: *Ὀφέλλι<ο>ς Λόνγος*.

45. Ἡ σύνδεση τῶν Ofellii τῆς Μακεδονίας μὲ τὸν Aulus Ofellius Maior Macedo, procurator Augusti τῆς ἐπαρχίας Πόντου καὶ Βιθυνίας καὶ τῆς γειτονικῆς Ἠπείρου μπο-

Γάιος Ὀφέλλιος ἀπαντᾷ σὲ κατάλογο ὀνομάτων τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.-1ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τῆ Βέροια⁴⁶, ἐνῶ κάποια Ὀφελλία Τροφίμη ἀπελευθερώνει τὸ ἔτος 186 μ.Χ. στὸ ἱερό τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος στὴ Λευκόπετρα τέσσερις δούλους τῆς καὶ μαζί μ' αὐτοὺς τοὺς ἀπογόνους τοὺς⁴⁷. Ἐπιπλέον, σὲ λατινικὴ ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων ἀναφέρεται κάποιος Ofillius Rufus, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Σιλβανοῦ (cultor Silvani)⁴⁸, κάποιο μέλος τῆς ἴδιας οἰκογενείας ἀπαντᾷ σὲ μιὰ ἀδημοσίευτη ἀκόμμη, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, ἐπιγραφή ἀπὸ τοὺς Στόβους⁴⁹, ἐνῶ τὸ gentilicium Ὀφέλλιος φέρει ὡς προσωπικὸ ὄνομα (cognomen) ὁ Μ. Οὐλλπιος Ὀφέλλιος σὲ ἐπιγραφή τοῦ 167/8 μ.Χ. ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης⁵⁰. Ὅποιαδήποτε προσπάθεια σύνδεσης τῶν προσώπων αὐτῶν μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε εἶναι ἐπισφαλῆς.

Ἡ χρῆση ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῶν ρωμαϊκῶν ὀνομάτων γένους (gentilicia) στὴ θέση τῶν προσωπικῶν (cognomina) δὲν ξενίζει⁵¹. Μὲ βάση τοὺς καταλόγους ἐφήβων ἀπὸ τῆ Στύβερρα ἡ F. Papazoglou διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ χρῆση τῶν ὀνομάτων γένους ὡς προσωπικῶν κατὰ τὸ ἑλληνικὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας (δηλ.

ρεῖ μὲ βεβαιότητα νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἐφόσον ἡ δράση τοῦ ρωμαίου ἀξιωματοῦχοῦ στὴν Ἀνατολή εἶναι μεταγενέστερη χρονικὰ τῆς παρουσίας τῶν Ὀφελίων στὴ Μακεδονία. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Αὐλοῦ Ὀφελίου Μακεδόνα βλ. *PIR V* (1970) 435-6, Θ. Σαρκιάκης, “Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους”, *Ἑλληνικά* 19 (1966) 205-7 καὶ Β. Κοντορίνη, “Ὁ Αὐλὸς Ὀφέλλιος Μάιωρ Μακεδῶν (Dessau 8849, Ἀκτία Νικόπολη) καὶ ὁ Ὀφίλλιος Μακεδῶν, νέος ἐπίτροπος τοῦ Βεσπασιανοῦ (Ρόδος)”, *Δωδώνη* 15, 1 (1986) 185-94 [=SEG 36 (1986) 556].

46. *EKM*, 142B, στ. 8 καὶ Tatakī, *PB*, ἀρ. 1002.

47. Βλ. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 19.

48. Βλ. *CIL III* 3, 633 II [=Κανατσούλης, *MII*, ἀρ. 1103]. Γιὰ τὴ λατινικὴ ἀπόδοση τοῦ Ὀφέλλιος ὡς Ofellius καὶ Ofillius βλ. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen 1904 (ἀνατ. 1966), 115 καὶ H. Solin-O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum latinorum*, Hildesheim/Zürich/New York 1988, 130. Πρὸβλ. καὶ τὶς διγλωσσεῖς ἐπιγραφεῖς ἀπὸ τὴν Ἐφέσο, *IvEphesos II* (=IK 12), 404 [σχετικὰ καὶ *SEG* 39 (1989) 1210], 407, *IvEphesos VII* I (=IK 17, 1), 3092.

49. Βλ. Papazoglou, ὁ. π. (σημ. 38), 236, ἀρ. 33.

50. Βλ. *IG X* 2, 1 527. Ἡ σύνδεση τοῦ προσώπου τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὸν Μ. Οὐλλπιό Ὀφέλλιο Θεόδωρο, legatus Augusti pro praetore στὴν ἐπαρχία Καππαδοκίας περὶ τὸ ἔτος 220 μ.Χ., μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ μὲ βεβαιότητα, ἐφόσον ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη προηγεῖται χρονικὰ τῆς δράσεως του. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Μ. Οὐλλπίου Ὀφελίου Θεοδώρου βλ. καὶ J. L. Mourgeus, “Les formules “rescripti”, “recognovi” et les étapes de la rédaction des souscriptions impériales sous le Haut-empire romain”, *MEFRA* 107 (1995) 283-4 καὶ 295-8 [=SEG 45 (1995) 1768].

51. Βλ. σχετικὰ ἀν. ὑπ. 41 καὶ A. D. Rizakis, “Anthroponymie et société. Les noms romains dans les provinces hellénophones de l’Empire”, στὸ: *Roman Onomastics*, 19-20 καὶ 22.

ὄνομα+πατρωνυμικό), ἀντανακλᾶ τῆ νομικῆ θέσῃ τῶν προσώπων, συνδέεται δηλαδὴ μὲ τοὺς μικτοὺς γάμους ἀνάμεσα σὲ ρωμαίους πολίτες καὶ πρόσωπα ποὺ δὲν διέθεταν τὸ *jus conubii*⁵². Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι ὀπωσδήποτε ἐγκυςτική, δὲ μπορεῖ ὁμως, τουλάχιστον στὴν περίπτωσι τῶν προσώπων ποὺ ἔχουν ἀποκτήσει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία (*civitas romana*), ὅπως ὁ Τι. Κλαύδιος Ὀφέλλιος τῆς ἐπιγραφῆς μας, νὰ γενικευτεῖ⁵³. Ἀκόμα καὶ μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασίαν τὴν ὁποία περιγράφει ἡ F. Papazoglou (*matrimonium injustum-matrimonium juris gentium*), σύμφωνα μὲ τὴν οἰκογενειακὴ παράδοσι τῶν Ἑλλήνων τὰ ὀνόματα αὐτὰ θὰ ἀποκτοῦσαν καὶ τὸ χαρακτῆρα τῶν προσωπικῶν. Σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα εἶναι ὅτι ὁ ἀναθέτης τῆς ἐπιγραφῆς μας ἦ οἱ πρόγονοί του, ὅπως καὶ ὁ Μ. Οὐλπιος Ὀφέλλιος ἀπὸ τὴν ἴδια πόλιν, συνδέονταν συγγενικά μὲ κάποιον ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Ὀφελίων.

Στὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς ἱστορίας τῶν Ὀφελίων τῆς Μακεδονίας ποὺ ἀφορᾷ στὴν προέλευσι καὶ τὴν ἐγκατάστασίν τουσ στὴν περιοχὴ, ἡ παραπάνω ἐπιγραφὴ δὲν μπορεῖ δώσει ἀπάντησι. Τὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ὕλικὸ συνδέει τὴ gens Ofellia μὲ τὴ Νότια Ἰταλία καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Καμπανίας⁵⁴. Ἡ ἔντονη πάντως παρουσία τῆς στὴ Δῆλο, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσι, ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλες οἰκογένειες ρωμαίων συμπραγματευομένων τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτι στὴ Μακεδονία προωθήθησαν πιθανότατα διαμέσου τοῦ νησιοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴ του στα μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.⁵⁵. Τὴ διαπίστωσι αὐτὴ ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρωϊμότερη μαρτυρία μέλους τῆς οἰκογενείας στὴν περιοχὴ, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Γαίου Ὀφελίου στὴ Βέροια, συμπίπτει περίπου μὲ τὴν περίοδο αὐτή⁵⁶.

52. Βλ. Papazoglou, ὁ. π. (σημ. 41), 431-6. Πρβλ. σχετικὰ καὶ A. Berger, *Encyclopaedic dictionary of Roman Law (TAPhS 6)* Philadelphia 1953, λ. *jus conubii*, *Lex Minicia*, *Matrimonium iniustum* καὶ Kunkel, *RE Art. Matrimonium* (1930) 2263.

53. Βλ. καὶ τίς παρατηρήσεις τῶν Rizakis, ὁ. π. (σημ. 51), 22, καὶ Γιούνη, ὁ. π. (σημ. 11), 152-4.

54. Βλ. σχετικὰ Schulze, ὁ. π. (σημ. 48), 443, 451, Solin-Salomies, ὁ. π. (σημ. 48), 131 καὶ Queyrel, ὁ. π. (σημ. 43), 416 καὶ 435. Γιὰ τὴν παρουσία ρωμαϊκῶν οἰκογενειῶν ἀπὸ τὴν Καμπανία στὴ Μακεδονία βλ. καὶ O. Salomies, "Contacts between Italy, Macedonia and Asia Minor during the principate", στὸ: *Roman Onomastics*, 118-9.

55. Βλ. σχετικὰ Ριζάκης, ὁ. π. (σημ. 42), 517-8 καὶ Π. Μ. Νίγδελς, "Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἰταλικῶν Auli Avii στὴ Θεσσαλονίκη: Μὲ ἀφορμὴ μιὰ νέα δίγλωσσι ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ", *Τεκμήρια* 1 (1995) 60.

56. Τὴν ἔνταξι τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὴ Βέροια στὴ ρεπουμπλικανικὴ ἢ τὴν πρῶμην αὐτο-

4. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ Φλαβίου Διονυσίου καὶ τῆς συζύγου του Τυχαροῦνος: ΑΕΚΘ 6065 (Εἰκ. 4).

Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ μάρμαρο μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη ἀποτελούμενος ἀπὸ δύο συγκολληθέντα τμήματα. Βρέθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Ἀκέραιη σώζεται μόνον ἡ κύρια ὄψη, ἡ ὁποία παρουσιάζει μείωση, ὅπου ἐπιγραφὴ σὲ ὀρθογώνιο πίνακα. Ἡ χάραξη τῶν γραμμῶν δὲν ἀκολουθεῖ εὐθεία πορεία. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια κυκλικὸς τὸρμος γιὰ στερέωση κώνου πεύκης. Διαστάσεις: 1,125x0,63x0,22 μ. Ὑψος γραμμῶν (ποικίλει): 0,025 (Ω στὸν 7ο στίχο), 0,039 (τὸ Β στὸν 1ο στίχο), 0,04 (τὸ Ν στὸν 3ο στίχο), 0,066 (τὸ Φ στὸν 1ο στίχο). Διάστιχα: 0,011-0,02 μ.

Φλάβιος Διο-
 νύσιος Φλαβίω
 Διονυσίω τῶ ἰ-
 4 δ[ί]ω πατρὶ καὶ Τυ-
 χαροῦνι [τῆ] ἰδίᾳ
 μητρὶ τὸ[ν] βωμὸν
 ἐκ τῶν ἰδίων
 μνίας χάριν

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 1: σύμπλεγμα Ο+Σ. στ. 2: στή θέση τοῦ συμπλέγματος Ο+Σ παρατηρεῖται ἑλαφρὴ ἀπολέπιση, τὸ Ω ἐκτὸς πλαισίου, ὅπως καὶ τὸ Ι στὸν στίχο 3. στ. 4: ὁ λίθος εἶναι ἀπολεπισμένος στὴ θέση τοῦ Δ καὶ Ι, σώζεται μόνον τὸ ἀριστερὸ τμήμα καὶ ἴχνη στὴν δεξιὰ πλευρὰ τοῦ Δ, σύμπλεγμα Τ+Ρ, στή λέξη ΠΑΤΡΙ, τὸ Υ ἐκτὸς πλαισίου. στ. 5: λείπει ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Ν, μετὰ τὸ ὁποῖο διακρίνεται ἡ βάση γράμματος, πιθανότατα Ι, διακρίνεται ἡ κεραία τοῦ Ι καὶ ἡ κορυφή τοῦ Δ τῆς λέξης ΙΔΙΑ. στ. 6: συμπλέγματα Μ+Η, Τ+Ρ στή λέξη ΜΗΤΡΙ, στή δεξιὰ πλευρὰ τοῦ Ο καὶ στή θέση τοῦ Ν τοῦ ἄρθρου ΤΟΝ βαθιὰ ἀπολέπιση, σώζονται τὰ δύο ἡμικύκλια τοῦ Β, ἐνῶ τὸ Μ διακρίνεται σχεδὸν ἀκέραιο, τὸ πάνω τμήμα τοῦ Ο εἶναι ἀπολεπισμένο, τὸ Ν, τοῦ ὁποῖου λείπει τμήμα τῆς ἀριστερῆς κεραίας, ἐκτὸς πλαισίου. στ. 7: ἡ ἀπόσταση των γραμμῶν Ω καὶ Ν τοῦ ἄρθρου ΤΩΝ εἶναι μεγαλύτερη, ὁ λίθος εἶναι ἀπολεπισμένος στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ Ν τὸ ὁποῖο διακρίνεται ἀκέραιο, τὸ Ν τῆς λέξης ΙΔΙΩΝ ἐκτὸς πλαισίου. στ. 8: σύμπλεγμα Μ+Ν, ἀπολέπιση στή θέση τῶν Α καὶ Σ.

κρατορικὴ ἐποχὴ ἐνισχύει μὲ βάση τὸ ἀνθρωπωνυμικὸ ὕλικὸ καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ cognomen στὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας τῶν προσώπων τοῦ καταλόγου (στ. 12: Γάιος Λάππιος, στ. 13: Γάιος Λάππιος, στ. 14: Μάρκος Λάππιος), βλ. σχετικὰ καὶ I. Kajanto, "On the chronology of the cognomen in the Republican period", στὸ *L' Onomastique Latine* (Paris 1977), 63-70 καὶ τοῦ ἰδίου, ὁ. π. (σημ. 30), 19-20.

Με βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὸ β΄ μισὸ τοῦ 2ου ἢ στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: α) ἡ παρουσία ἑξὶ συμπλεγμάτων, β) ἡ χρῆση γωνιωδῶν γραμμάτων: Ε (μὲ τὴν κυματιστὴ ἐσωτερικὴ κεραία), Μ, Ν, Σ. Ὁ τύπος τῆς γραφῆς παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ τὴ γραφὴ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἀνάμεσα στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου ἕως καὶ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Τὸ μνημεῖο, *βωμός*, ὅπως ἀναγράφεται καὶ στὴν ἐπιγραφή⁵⁷, ἀνήγειρε στὴ μνήμη τῶν γονέων τοῦ ὁ Φλάβιος Διονύσιος. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἄλλου. Ὁ πατέρας φέρει τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸ γιό⁵⁸. Καὶ οἱ δύο ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ρωμαίων πολιτῶν⁵⁹. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Θεσσαλονικῆς καὶ τῆς Μακεδονίας γενικότερα τὸ ὄνομα Τυχαροῦς (γεν. Τυχαροῦνος), ποὺ φέρει ἡ νεκρὴ μητέρα τοῦ Διονυσίου, καὶ τὸ ὁποῖο παρὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς στὸ σημεῖο αὐτὸ (λόγω τομῆς τοῦ λίθου), μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα⁶⁰. Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος συνδέεται μὲ ἕνα ἀπὸ τὰ ἤδη γνωστὰ μορφολογικὰ φαινόμενα τῆς ἑλληνικῆς στὴ Μακεδονία κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ

57. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα πρβλ. καὶ *EKM*, 36, 44, 367, 368, 460.

58. Γιὰ τὴ συχνὴ χρῆσις τοῦ ἴδιου ὀνόματος ἀπὸ πατέρα καὶ γιὸ ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων ἀπὸ τὴ Στύβερρα, βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, "Les stèles éphébiques de Stuberra", *Chiron* 18 (1988) 233-70 [=SEG 38 (1988) 675-86, *IG X 2. 2*, 323-6]. Ἐνδεικτικὰ βλ. *SEG* 38 (1988) 680 στ. 39-40: *Διονύσιος Διονυσίου*, *SEG* 38 (1988) 679 στ. 33: *Λιμναῖος Λιμναίου*, *IG X 2. 1*, 27: *Δημήτριος Δημητρίου*, *EAM* 186 II στ. 46: *Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρου*. Βλ. σχετικὰ καὶ Papazoglou, ὁ. π. (σημ. 15), 360-2.

59. Γιὰ τοὺς Φλαβίους τῆς Θεσσαλονικῆς βλ. *IG X 2. 1* (εὐρετήρια), Σαμσάρης, ὁ. π. (σημ. 7), 329-32, *SEG* 40 (1990) 555 [=P. Nigdelis, "Eine neue Familie aus Thessaloniki", *ZPE* 82 (1990) 209-12].

60. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς εἶναι Τύχα δὲν φαίνεται πιθανή· [γιὰ τὴ χρῆσις μακροῦ α στὴ θέσις τοῦ η, βλ. Ἄ. Παναγιώτου, "Γλωσσικὲς παρατηρήσεις σὲ μακεδονικὲς ἐπιγραφές", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 420-2· τὸ ὄνομα Τύχα ἀπαντᾷ π.χ. στὴ Λέσβο βλ. *SEG* 26 (1976-7) 891=LGPNI, s. v.]. Στὴν περίπτωσις αὐτὴ ἡ συμπλήρωσις θὰ ἦταν *Τύχα Ρουν[τία]*; *J <τῆ> ἰδία...* [γιὰ τὸ gentilicium Runtius βλ. Schulze, ὁ. π. (σημ. 48) 222, σημ. 5, Solin-Salomies, ὁ. π. (σημ. 48), 157-8, καὶ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀμαθοῦντα, *SEG* 45 (1995) 1842, *Ann. épigr.* 1995, 1562· γιὰ τὴν ἀντιστροφὴ τῆς θέσις τοῦ gentilicium καὶ τοῦ cognomen βλ. Rizakis ὁ.π. σημ. 51.] Ἄν ἐννοηθεῖ τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ gentilicium Arruntius [*IG X 2. 1*, 444, 502, Σαμσάρης, ὁ. π. (σημ. 7), 337], τότε ἡ συμπλήρωσις θὰ ἦταν *Τύχα <Α>ρου[τία]* <τῆ> ἰδία... Ἐξίσου ἀπιθανὴ φαίνεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι μετὰ τὸ ὄνομα Τύχα θὰ ἀκολουθοῦσε κάποιος ἐπίθετος ἢ τιμητικὸς τίτλος, βλ. σχετικὰ Μ.

στήν ἀνάπτυξη κλίσεως μὲ ἔρρινο ἐπένημα: ὁ τύπος δηλαδή Τυχαροῦν[ι] εἶναι δοτική μὲ ἔρρινο ἐπένημα -ν- τοῦ ὀνόματος Τυχαροῦς⁶¹. Ἐξ ὧσων γνωρίζουμε, τὸ ὄνομα φέρει κάποια δούλη σὲ πάπυρο ἀπὸ τὴν Ὁξύρυγχο καὶ ἡ σύζυγος κάποιου Ἀπολλωνίου σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἀνάζαρβο⁶², ἐνῶ σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἰδεβησσὸ τῆς Λυκίας ἀναφέρεται ὁ τύπος Τυχαροῦτι (δοτική)⁶³. Ἐπίσης γνωστός ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Βοιωτία εἶναι ὁ τύπος Τυχαρῶ⁶⁴.

Σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν προσώπων δὲ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ τίποτα μὲ βεβαιότητα. Τὸ εὐρύτατα διαδεδομένο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ὄνομα Διονύσιος, στὴ χρῆση τοῦ ὁποῖου δὲν ὑπάρχει ἀποκλειστικότητα ἀπὸ κοινωνικὴ τουλάχιστον ἄποψη, δὲν ἀποτελεῖ ὀπωσδήποτε ἔνδειξη γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν προσώπων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ὄνομα Τυχαροῦς⁶⁵.

N. Tod, "Laudatory epithets in greek epitaphs", *ABSA* 46 (1951) 182-90, L. Robert, *Hellenica* XIII, 1965, 35-42 καὶ A. M. Véilhac, "L' image de la femme dans les épigrammes funéraires grecques", στό: *La femme dans le monde méditerranéen*, Vol. 1: *Antiquité* (ἔκδ. A. M. Véilhac), Lyon 1985, 85-112 [πρβλ. *SEG* 35 (1985) 1844].

61. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα βλ. A. B. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a.C. VIIe s. p.C.)*, (ἀδημ. διδ. διατριβῆ) Nancy 1990, 521-2, *EKM*, ἀρ. 230, ὅπου τὸ ὄνομα Παππούς (γεν. Παππούνος, Βέροια) καὶ σελ. 509 (Μορφολογία), Hatzopoulos-Loukoroulou, *Recherches* II, 263 καὶ 296, ὅπου τὸ ὄνομα Νεικοῦς (Ἀνθεμοῦς) καὶ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, *IGX* 2. 2, 85 (Ζωσοῦς, Ἡράκλεια Λυγκηστίς), *Ann. épigr.* 1934, 128, ὅπου ὁ τύπος Ζωσ[οῦνι] καὶ [Z]osuni (δοτική) σὲ δίγλωσση ἐπιγραφή ἀπὸ τοὺς Στόβους.

62. Βλ. F. Preisigke, *Namenbuch*, Amsterdam 1922 [1967], 450 [=P.Oxy. III, 434(II)]· *IVAnazarbos* (= *IK* 56) 543.

63. Βλ. *TAM* II, 3, 857: *Κατεσκευάσεν τὸ ἀγγελῖον Τίτος Αὐρήλιος Τροκόνδας ἑαυτῶ...καὶ θυγατρὶ Τυχαροῦτι*. Γιὰ τὰ θηλυκὰ μὲ τὴν κατάληξη -οῦς (γεν. οὔτος καὶ οὔδος) βλ. καὶ P. Aupert-O. Masson, "Inscriptions d'Amathonte, I", *BCH* 103 (1979) 367-369, 385, *SEG* 39 (1989) 1544 καὶ B. Κοντορίνη, *Ἀνέκδοτες ἐπιγραφές Ρόδου* II, Ἀθήνα 1989, 91-2, ἀρ. 17.

64. Βλ. *IG* VII, 1639 (Τανάγρα, Βοιωτία), *SEG* 36 (1986) 546D (Ἐχίνος, ὅπου δούλη μὲ τὸ ὄνομα Τυχαρῶ). Βλ. καὶ Solin, ὁ. π. (σημ. 9), I, 446, ὅπου τὸ ὄνομα Tycharo.

65. Τὸ ὄνομα Διονύσιος εἶναι ἀπὸ τὰ συχνότερα στὴν Ἀττικὴ, βλ. *LGPNI* II, s.v. καὶ *Bull. épigr.* 1995, 167. Βλ. καὶ *LGPNI*, III, s. v. καὶ R. Parker, "Theophoric Names and the History of Greek Religion", στό: *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, (ἔκδ. S. Hornblower-E. Matthews) Oxford 2000, 66. Γιὰ τὴ χρῆση π.χ. τοῦ ὀνόματος ἀπὸ δούλους, βλ. Gordon, ὁ. π. (σημ. 31), 97, O. Masson, "Les noms des esclaves dans la Grèce antique", *Actes du colloque 1971 sur l' esclavage*, Paris 1972, 14 [=OGSI, 152], Reilly, ὁ. π. (σημ. 10), 32-4, καὶ Ch. Fragiadakis, *Die attischen Sklavennamen von der spätarchaischen Epoche bis in die römische Kaiserzeit. Eine historische und soziologische Untersuchung*, διδ. διατριβή,

5. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ ἀπελευθέρου Ἑρμῆ: ΑΕΚΘ 19728 (Εἰκ. 5).

Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο, σφυροκοπημένος περιμετρικὰ στὴ βάση καὶ τὴν ἐπίστεψη, λόγῳ δεύτερης χρήσης, ὡς δεξαμενῆς νεροῦ. Μέρος τῶν κυματίων σώζεται μόνον στὴν ἀριστερῇ ὄψῃ. Ἡ πίσω πλευρὰ ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνι, ὅπως καὶ ἡ πάνω πλευρὰ. Ἡ κύρια ὄψη παρουσιάζει μείωση. Σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο, τὸ ὁποῖο εἶναι σφυροκοπημένο στὴν ἀριστερῇ πλευρὰ, πεντάστιχη ἐπιγραφή. Διαστάσεις: 1,47x0,75x0,63 μ. Ὑψος γραμμιάτων (ποικίλει): 0,037 μ. (τὸ σύμπλεγμα Ο, Υ στοὶ 2ο στίχο) ἕως 0,065 μ. Διάστιχα: 0,024-0,028 μ.

Γ(αῖου) · Ἰουλίου

Γαληνιανοῦ

ἀπελευθέρος

4 Ἑρμῆς ἑαυτῶ

> ζῶν >

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 1: μετὰ τὸ Γ ἀκολουθεῖ στίξη. στ. 2: σύμπλεγμα Η+Ν καὶ Ο+Υ. στ. 3: σύμπλεγμα Π+Ε, ὁ λίθος εἶναι λειασμένος στὴ θέση τοῦ δευτέρου Ε τῆς λέξης ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ. στ. 4: σύμπλεγμα Η+Σ.

Μὲ βάση τὸν τύπο τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμιάτων ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στοὶ διάστημα μεταξὺ τῶν μέσων τοῦ 2ου καὶ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς: α) ἡ παρουσία τεσσάρων συμπλεγμάτων, καὶ β) ἡ συνύπαρξη γωνιωδῶν καὶ στρογγυλῶν γραμμιάτων. Ἡ πρώτη ὁμάδα περιλαμβάνει τὰ γωνιώδη Σ καὶ Ε (τὸ δεύτερο μὲ ἴσες κεραῖες), ἡ δεύτερη τὸ στρογγυλὸ Ω. Ὁ χαρακτήρας αὐτὸς τῆς γραφῆς παρουσιάζει ὁμοιότητες μ' αὐτὸν τῶν χρονολογημένων στὰ τέλη τοῦ 2ου καὶ στοὶ α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἐπιγραφῶν⁶⁶.

Τὸ βωμὸ ἔστησε γιὰ τὸ μελλοντικὸ του ἐνταφιασμὸ ὁ ἀπελευθέρος τοῦ Γ(αῖου) Ἰουλίου Γαληνιανοῦ, Ἑρμῆς⁶⁷. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς, δηλαδὴ ὁ ἀπελευθέρος καὶ ὁ κύριός του, δὲν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ὁ Γ(άιος) Ἰούλιος Γαληνιανὸς ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν προσώπων τῆς πόλης, ποὺ εἶχε ἀποκτήσει

Mannheim 1988, 28-9. Γιὰ τὸ ὄνομα Τυχαροῦς βλ. ἀν. σημ. 62, 64.

66. Βλ. σχετικὰ καὶ ἀν. σημ. 25, F. Papazoglou, "Notes d' épigraphie et de topographie macédoniennes", *BCH* 87 (1963) 522-3 καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ G. Daux, "Sur la chronologie des inscriptions de la Macédoine romaine", *BCH* 88 (1964) 418.

67. Γιὰ περιπτώσεις προσώπων ποὺ παραγγέλνουν τὸ ταφικὸ τους μνημεῖο κατὰ τὴ

τῆ ρωμαϊκῆ πολιτεία καὶ προσδιορίζεται μὲ τὸ ρωμαϊκὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας⁶⁸. Τὸ ὄνομα Γαληνιανὸς ἀπαντᾷ, ἐξ ὧσων γνωρίζουμε, γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μακεδονία. Εἶναι ὡστόσο γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁶⁹.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιγραφῆς ἔγκειται στὴ δῆλωση τῆς κοινωνικῆς θέσης τοῦ προσώπου ποὺ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο καὶ στὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας του. Ὁ Ἑρμῆς εἶναι ἀπελευθέρως τοῦ Γ(αίου) Ἰουλίου Γαληνιανοῦ⁷⁰. Προσδιορίζεται μάλιστα μὲ “μικτὸ” σύστημα ὀνοματοθεσίας⁷¹, χρησιμοποιεῖ δηλαδή τὸ πλῆρες ρωμαϊκὸ ὄνομα τοῦ κυρίου του (σὲ γενικὴ) καὶ τὸ προσωπικὸ του ὄνομα Ἑρμῆς, τὸ ὁποῖο γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση μεταξὺ τῶν δούλων καὶ τῶν ἀπελευθέρων τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων περιοχῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁷². Ὁ τρόπος αὐτὸς μὲ τὸν ὁποῖο δηλώνει τὴν ταυτότητά του ὁ Ἑρμῆς εἶναι ἐνδεικτικὸς τόσο τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν προσώπων ποὺ ἀνήκουν στὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα (ἀπελευθέρου-δοῦλοι), ὅσο καὶ τοῦ κύρους ποὺ τοὺς προσέδιδε ἡ σύνδεση μὲ τοὺς κυρίους τοὺς⁷³.

διάρκεια τῆς ζωῆς τους βλ. ἐνδεικτικὰ Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, ὁ. π. (σημ. 4), 1549.

68. Γιὰ τοὺς Ἰουλίους τῆς Θεσσαλονίκης βλ. *IGX* 2. 1 (εὐρετήρια) καὶ Σαμσάρης, ὁ. π. (σημ. 7), 320-3.

69. Βλ. Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 147, Solin, ὁ. π. (σημ. 9), 337. Γιὰ τὰ προερχόμενα ἀπὸ gentilicia cognomina σὲ ianus -ιανὸς βλ. Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 32-5.

70. Γιὰ τὴν παρουσία ἀπελευθέρων στὶς ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης βλ. ἐνδεικτικὰ *IGX* 2. 1, 208, 297, 310, 380, 405, 451, 535, 580, 658, 668, 679, 688, 691, 701, 723, 811, 829, 839, 878 καὶ *Bull. épigr.* 1977, 273.

71. Θὰ περίμενε κανεὶς τὴ διατύπωση *Γ(αίος) Ἰούλιος Γαληνιανοῦ ἀπελευθέρως Ἑρμῆς*. Γιὰ τὸ σύστημα ὀνοματοθεσίας τῶν ἀπελευθέρων βλ. *SEG* 39 (1989) 1812 [=G. Zuntz, *Aion, Gott des Römerreichs, AHAW* 1989, 2, Heidelberg 1989, 39-40] καὶ Ἰω. Τουλουμάκος, “Ὄνόματα Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων σὲ δίγλωσσες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές”, στό: *Roman Onomastics*, 44-5. Βλ. ἐνδεικτικὰ *IGX* 2, 1, 380: *Ρουββία Μάρκου ἀπελευθέρω Ρηγίλλα*, *Bull. épigr.* 1977, 273: *Ἰουλία Τρυφέρα, Πυλάδου ἀπελευθέρω*, *SEG* 36 (1986) [=*Bull. épigr.* 1988]: *Αὔλος Καπρεῖλιος Αὔλο[υ]/ἀπελευθέρως Τιμόθεος / σοματέμπορος* (Ἀμφίπολις, 1ος αἰ. μ.Χ.), *SEG* 34 (1984) 630, 631: *Ἀνθεστία Ποπλίου ἀπελευθέρω Ἰουκοῦνδα* (Δίον, ἐποχὴ Σεβήρων), καὶ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Λάρισα, *SEG* 42 (1992) 517: *Σέξτος Οὐτέτιος Σέξτου ἀπελευθέρως Βίθυς*.

72. Βλ. σχετικὰ Π. Μ. Νίγδελς-Γ. Σουρῆς, “Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Ἐνοδίας (Ἐξοχὴ Κοζάνης)”, *Τεκμήρια* 2 (1996) 72, Masson, ὁ. π. (σημ. 65), 152, F. Papazoglou, “Deorum nomina hominibus imposita”, *Zbornik Filozofskoj Fakulteta (Recueil de travaux de la Faculté de Philosophie, Beograd)* 14 (1979) 8, Solin, ὁ. π. (σημ. 9), I, 342-53 καὶ Parker, ὁ. π. (σημ. 65), 57.

73. Βλ. σχετικὰ καὶ W. Eck, “Abhängigkeit als ambivalenter Begriff. Zum Verhältnis von Patron und Libertus”, *MHA* 2 (1978) 41-50. Γιὰ τὸ αὐτοσυναισθημα τῶν ἀπελευθέρων, ὅπως ἀντικατοπτρίζεται στὰ ἐπιτύμβια μνημεῖα βλ. P. Zanker, “Grabreliefs römischer Freigelassener”, *JDAI* 80 (1975) [1976] 267 κ. ἐξ.

Ἐπιπλέον, τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος κατασκεύασε τὸ ἐπιτάφιο μνημεῖο του ἀντανακλᾶ τὴ βελτίωση τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν ἀπελευθέρων κατὰ τὴν περίοδο αὐτή.

6. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς Φοιβιανῆς καὶ τοῦ συζύγου της Γουρα: ΑΕΚΘ 21574 (Εἰκ. 6).

Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ χονδρόκοκκο μάρμαρο, μὲ ὀριζόντιο γεῖσο καὶ κυκλικὸ ἄνθος στὸ κέντρο τοῦ τυμπάνου. Ἡ βάση εἶναι ἀποκεκρουμένη κατὰ τὴν ἀριστερὴ καὶ δεξιὰ πλευρά, ὅπως καὶ ἡ ἐπίστεψη κατὰ τὴν ἀριστερὴ γωνία, ἐνῶ ἀπολεπισμένες εἶναι οἱ δύο πλευρές τῆς κύριας ὄψης. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια κυκλικὸς τόρμος γιὰ τὴ στερέωση ἐνθέτου κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὄψη τοῦ λίθου ὑπάρχουν φθορές, λόγω τῆς μακρόχρονης παραμονῆς του στὸ ὑπαιθρο. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι λαξευμένη ἐλεύθερα. Διαστάσεις: 1,16x0,53x0,50 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,031-0,034 μ. (0,066 μ. τὸ Φ). Διάστιχα: 0,027-0,031.

(ἐπίστεψη)

[.] T

(ὀρθοστάτης)

Φοιβιανὴ Γουρα

τῶ ἀνδρὶ ἐκ

τῶ[ν] ἐ[α]υτῆς

4 μν[ήμ]ης χάριν

[καὶ ἐαυ]τῆ ζῶσα

Κριτικὲς σημειώσεις: στὴν ἐπίστεψη δεξιὰ τοῦ ρόδακα T· ἡ ἀπολέπιση τοῦ μνημείου στὸν ἄξονα ἀριστερὰ τοῦ ρόδακα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξακριβώσουμε τὴν ὑπαρξὴ γραμμάτων στὸ σημεῖο αὐτό, μὲ συνέπεια καὶ ἡ ὁποιαδήποτε ἐρμηνεία τοῦ γράμματος T νὰ εἶναι παρακινδυνευμένη (βλ. π.χ. τὶς συντομογραφίες A. N. Oikonomides, *Abbreviations in Greek: Papyri manuscripts and early printed books*, Chicago 1974, 103-6): σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ ρόδακα ὑπάρχει κάθετη κεραία ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς ὁποίας ξεκινᾷ ἄλλη πλάγια (ἡ ἀπολέπιση τοῦ λίθου στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐμποδίζει τὴν ἐπιλογὴ γράμματος, π.χ. N ἢ καὶ M· ἐπιπλέον, ἂν ἡ πλάγια κεραία ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν βάση τῆς κάθετης κεραίας δὲν ὀφείλεται στὴν ἀπολέπιση τοῦ μνημείου, τότε δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ τριγωνικὸ σχῆμα, ἴσως διακοσμητικὸ), λίγο πιὸ ἀριστερὰ ἴχνη χάραξης ἴσως τριγωνικοῦ γράμματος (A;). Ἡ ἀπόσταση τοῦ T ἀπὸ τὸν ρόδακα, σὲ συμμετρικὴν πάνω στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ τυμπάνου θέσε, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπουσία ἄλλων χαραγμένων γραμμάτων, δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἀρχικὸ γράμμα λέξης. στ. 1: Τὸ Φ εἶναι

ἀποκεκρουμένο στὴν ἀριστερὴ του πλευρᾶ, ἀπολεπίσεις στὴ θέση τοῦ πρώτου Ι, σύμπλεγμα N+H+Γ, τὸ ὄμικρον σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο (λείπει τὸ ἀριστερὸ τμήμα στὴ βάση του, λόγω ἀπόκρουσης), διακρίνεται ἢ κατακόρυφη, ἢ πλάγια ἀριστερὴ καὶ τμήμα τῆς δεξιᾶς κεραίας τοῦ Υ, ὅπως καὶ τὸ ἡμικύκλιο τοῦ Ρ καὶ ἡ ἀριστερὴ κεραία Α. στ. 2: σώζεται μόνον ἡ ὀριζόντια κεραία τοῦ Τ στοῦ ἄρθρου ΤΩ, ἡ ἐσωτερικὴ κεραία τῶν Α καὶ Ν τῆς λέξης ΑΝΔΡΙ παρουσιάζει φθορὴς, διακρίνονται ἢ κάθετη καὶ ἡ κάτω πλάγια κεραία τοῦ Κ. στ. 3: Διακρίνονται ἡ ὀριζόντια κεραία τοῦ Τ καὶ ἴχνη τοῦ Ω, σώζεται μόνον ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Α, τὸ Υ παρουσιάζει φθορὴς στὴν κατακόρυφη κεραία του, διακρίνεται τὸ πᾶν τμήμα τῆς ἀριστερῆς καὶ δεξιᾶς κεραίας τοῦ Η καὶ οἱ δύο ὀριζόντιες κεραίες τοῦ Σ. στ. 4: διακρίνονται ἡ δεξιὰ γωνία τοῦ Μ καὶ τὸ πᾶν τμήμα τοῦ Ν, ἴχνη τοῦ δευτέρου Η, καθὼς καὶ τὸ Σ τῆς λέξης ΜΝΗΜΗΣ, ὁ λίθος εἶναι χτυπημένος στὴ θέση τοῦ Χ τοῦ ὁποίου διακρίνεται τμήμα τῆς ἀριστερῆς κάτω κεραίας, λείπει ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ Α. στ. 5: διακρίνονται ἴχνη συμπλέγματος T+H στὴ λέξη ΕΑΥΤΗ, τὸ Ζ παρουσιάζει φθορὴς στὴν ἐσωτερικὴ του κεραία, λείπει ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Α στὴ λέξη ΖΩΣΑ.

Ὁ τύπος τοῦ μνημείου καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἐπιτρέπουν τὴν χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στὸ 2ο/3ο αἰ. μ.Χ. Σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἔντονους ἀκρέμονες, παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: α) ἡ χρῆση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Σ, καὶ β) ἡ παρουσία δύο συμπλεγμάτων (N+H+Γ στὸν 1ο στίχο, καὶ πιθανότατα T+H στὸν 5ο στίχο). Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἀπαντᾷ σὲ ἐπιγραφές του 2ου καὶ κυρίως τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή τὸ μνημεῖο ἀνήγειρε μὲ δικὰ της ἔξοδα (ἐκ τῶν ἑαυτῆς) ἡ Φοιβιανὴ στὴ μνήμη τοῦ συζύγου της Γουρα καὶ γιὰ τὸν μελλοντικὸ ἐνταφιασμὸ τῆς. Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἄγνωστα ἀπὸ ἄλλου. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντᾷ στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ὄνομα Φοιβιανή, τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐπιστολές τοῦ ρήτορα τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἀλκίφρωνος⁷⁴. Γνωστὰ ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἶναι τὰ ὀνόματα Φοῖβος καὶ Φοίβη, ἐνῶ σχετικὰ συχνὰ ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἀρσενικὸ Φοιβιανός⁷⁵. Ἀντίθετα, ἡ χρῆση τοῦ θηλυκοῦ ὀνόματος Φοιβιανὴ εἶναι ιδιαίτερα

74. Ἀλκίφρων, I, 27-8. Βλ. καὶ *LGNP* II, s. v., S. Copalle, *De Servorum Graecorum Nominibus*, Diss. Marburg 1908, 62.

75. Βλ. *IGX* 2. 1, 449: Φοίβη, *IGX* 2. 1 692: Φοῖβος. Βλ. ἐνδεικτικὰ καὶ *LGNP* I-III, s. v., *Bull. épigr.* 1964, 143 (ὅπου κάποια Μιλησία μὲ τὸ ὄνομα Φοίβη), *Bull. épigr.* 1971, 601 (Ἰουλία Γόρδος), *IGR* IV [= *IvLaodikeia am Lykos* I (=IK 49. 1), 95], ὅπου κάποια Κλαυδία Φοιβία καὶ Papazoglou, ὁ. π. (σημ. 72), 8-9 [= *SEG* 30 (1980) 1833, *Bull. épigr.* 1981, 179]. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος Φοιβιανός βλ. ἐνδεικτικὰ *LGNP* I, III, s. v., *FD* III, 2, 118, καὶ Solin, ὁ. π. (σημ. 9), I, 286.

περιορισμένη στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Στὴ Μακεδονία ἀναφέρεται μία ἀκόμη φορὰ: πρόκειται γιὰ τὴ Φοιβιανὴ κόρη τοῦ Αἰλίου Λύκου, γνωστὴ ἀπὸ ἐπιγραφὴ τῆς Βεροίας τοῦ 2ου/3ου αἰ. μ.Χ.⁷⁶. Ἐπιπλέον, γνωστὸς ἀπὸ ἐπιγραφές τῆς Ρώμης εἶναι ὁ τύπος *Phoebiane*⁷⁷.

Τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τῆς Φοιβιανῆς Γούρας ἀπαντᾷ ἤδη σὲ ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, εἶναι δὲ γνωστὸ στὴ Μακεδονία - κυρίως ἀπὸ ἐπιγραφές τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων- ἀλλὰ καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ⁷⁸. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν προελληνικῶν-ἠδωνικῶν ὀνομάτων⁷⁹.

7. Ἐπιτάφιος βωμὸς τῆς Κλημεντίλλας, συζύγου τοῦ τραπεζίτη Μαρκέλλου: ΑΕΚΘ 11344 (**Εἰκ. 7 α-β**).

Βωμὸς ἀπὸ φαιὸ λεπτόκοκκο μάρμαρο μὲ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Βρέθηκε κατὰ τὴν κατασκευὴ τῆς Λεωφόρου Στρατοῦ, ἔμπροσθεν τοῦ κτηρίου τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ. Λεῖπει ἡ βάση καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ ὀρθοστάτη. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια κυκλικὸς τόρμος γιὰ τὴ στερέωση ἐνθέτου κώνου πεύκης. Ἡ πίσω πλευρὰ, ὅπου ὑπάρχει αὐλάκι ἀπὸ δευτέρη χρήση, εἶναι ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνι. Στὸ τύμπανο τῆς ἐπίστεψης ἄνθος καὶ ἐπάλληλοι μνηστικοὶ στίς γωνίες. Στὴν κύρια ὄψη διακρίνονται ἴχνη ἐργασίου, ποῦ χρησιμοποιοῦντο γιὰ τὴ χάραξη τῶν κανόνων τῆς ἐπιγραφῆς. Διαστάσεις: 1,625x0,465x0,42 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,033-0,034 μ. Διάστιχα: 0,022 μ. Βλ. καὶ ΑΔ 26 (1971) Χρονικὰ Β2, [1975] 395 (πίν. 394β), *Bull. épigr.* 1977, 273 καὶ Φ. Παπάζογλου, “Ἡ Μακεδονία ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους”, στό: *Μακεδονία 4000 χρόνια Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ*, (ἐπιμ. Μ. Β. Σακελλαρίου), Ἀθήνα 1982, 101, σμ. 61.

76. *EKM*, 257 [=Tatakis, *PB*, ἀρ. 60.]: (*Αἰλία*) Φοιβι(α)νή.

77. Βλ. σχετικὰ Solin, ὁ. π. (σμη. 9), I, 286 (3 παραδείγματα). Μεταξὺ αὐτῶν τὸ ὄνομα φέρει καὶ κάποια *Castricia M. f(ilia) Phoebiane*, κόρη τοῦ *M. Castricius Phoebus*, βλ. Antonio Ferrua S. I., “Antiche iscrizioni inedite di Roma”, *Epigraphica* 29 (1967) [1968] 85-6, ἀρ. 113.

78. Βλ. *IG X 2*. 1, 94 (μὲ παραδείγματα), *EAM* 74, Μ. Β. Hatzopoulos, *Une donation du roi de Lysimaque*, [*ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 5], Athènes 1988, 17, στ. 20-1 [=SEG 38 (1988) 619], *SEG* 46 (1996) 804, *Bull. épigr.* 1997, 402. Γιὰ τὴ διάδοση στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ βλ. καὶ L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris 1938, 185, *LGPNI*, s. v. καὶ M. Bujükkolanci-H. Engelmann, “Inscripfen aus Ephesos”, *ZPE* 86 (1991) 140-2, ἀρ. 7 [=SEG 41 (1991) 963].

79. Βλ. σχετικὰ F. Papazoglou, “Structures ethniques et sociales dans les régions centrales des Balkans à la lumière des études onomastiques”, *Actes du VII Congrès International d'Épigraphie Grecque et Latine* (Bucarest-Paris 1979), 165 καὶ Hatzopoulos, ὁ. π. (σμη. 78), 42-3, τοῦ ἴδιου, “L'histoire par les noms' in Macedonia”, στό: *Greek Personal Names*, 109-10· πρὸβλ. καὶ Robert, ὁ. π. (σμη. 78), 185 (σύμφωνα μὲ τὸν ὅποιο τὸ ὄνομα εἶναι θρακικὸ).

Μάρκελλος
 τραπεζίτης
 Κλημεντίλλα
 4 τῆ συμβίω^v
 ἔτους· ς· μ· σ´
 Ξανδικοῦ

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 2: σύμπλεγμα Π+Ε καὶ Τ+Η+Σ, τὸ Σ εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ κάτω μισὸ τμήμα του. στ. 3: σύμπλεγμα Η+Μ+Ε καὶ Ν+Τ. στ. 4: ἡ ἀπόσταση τῶν γραμμάτων εἶναι λίγο μεγαλύτερη, σύμπλεγμα Μ+Β, μετὰ τὸ Ω ἀκολουθεῖ *vacat*. στ. 5: ἀκολουθεῖ στίξη μετὰ τὸ Σ τῆς λέξης ΕΤΟΥΣ, στίξη μετὰξὺ μετὰ τὸ ς καὶ Μ, σώζεται μόνον ἡ πάνω γωνία τοῦ Σ στὴ χρονολόγησις ΜΣ (*Bull. épigr.* 1977, 273: ζι´).

Τὸ μνημεῖο ἀνήγειρε κατὰ τὸ μῆνα Ξανδικὸ τοῦ ἔτους 246 ὁ Μάρκελλος στὴ μνήμη τῆς συζύγου του Κλημεντίλλας. Τὸ πρῶτο πρόβλημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ἀφορᾷ στὴ χρονολόγησίν της, ἂν δηλαδὴ τὸ ἔτος 246 ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀκριακὴ χρονολογία, ὅποτε ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται τὸ 215 μ.Χ., ἢ στὴν ἐπαρχιακὴ χρονολογία, ὅποτε ἡ ἐπιγραφὴ χρονολογεῖται τὸ 99 μ.Χ.⁸⁰. Ὁ τύπος τοῦ μνημείου καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς γραφῆς καθιστοῦν πιθανώτερη τὴν πρώτη χρονολογία⁸¹.

Ὅπωςδήποτε ἡ χρῆσις τοῦ μονόλιθου βωμοῦ ἀρχίζει, ὡς γνωστόν, στὴ Πρώμη τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. καὶ σύντομα διαδίδεται σὲ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία⁸². Στὴ Μακεδονία, ὅπως προκύπτει τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς βωμοὺς στοὺς ὁποίους ὑπάρχει χρονολογικὴ ἔνδειξις, ἐμφανίζεται περίπου στὸ β´ τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἀκμάζει γιὰ ἓνα περίπου αἰῶνα καὶ ἀκολουθώντας μιὰ φθίνουσα πορεία

80. Γιὰ τὸ σύστημα χρονολόγησις τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν βλ. M. Tod, "The Macedonian era", *ABSA* 23 (1918-9) 206-17, 24 (1919-20) 54-67, τοῦ ἰδίου, "The Macedonian era reconsidered", *Studies Presented to D. M. Robinson* II, (Washington 1953), 382-97 [= *Bull. épigr.* 1953, 59]. Πρβλ. ἐπίσης L. Robert, "Inscriptions de Beroia", *RPh* 13 (1939) 130-2 [= *Bull. épigr.* 1939, 158], F. Papazoglou, "Sur l'emploi des deux ères dans les inscriptions grecques de Macédoine", *Zbornik de la Faculté des Lettres de Belgrade*, vol. III, 1953, 15-28 [= *Bull. épigr.* 1956, 146, *SEG* 16 (1959) 409], τῆς ἰδίας, ὀ. π. (σημ. 66), 517-26 [= *Bull. épigr.* 1965, 236], Daux, ὀ. π. (σημ. 66), 416-9 καὶ Chr. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488-9.

81. Τὸ πρόβλημα τῆς συνδεδεμένης μὲ αὐτὴν (περιστασιακῆς) ἀναφορᾶς σὲ "ἔτος σεβαστόν" δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ. Βλ. ἂν. σημ. 80 καὶ τίς παρατηρήσεις τοῦ Μ. Β. Χατζόπουλου στὸ *Bull. épigr.* 1999, 329.

82. Βλ. σχετικὰ D. Boschung, *Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms*, Bern 1987, 1-2.

ἐξαφανίζεται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.⁸³. Ἐπιπλέον, μὲ βάση τυπολογικὰ χαρακτηριστικὰ, ὁ βωμὸς τῆς Κλημεντίλλας ἀνήκει σὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ κατηγορία τῶν μνημείων τοῦ εἴδους, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ.: τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τους εἶναι, σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη ἐποχὴ, ἡ ἀλλαγὴ στὶς ἀναλογίες ὕψους μεταξὺ τῶν μελῶν τους, μὲ αἰσθητὴ αὔξηση τοῦ ὀρθοστάτη, ὅπως καὶ ἡ μείωση τῆς διαφορᾶς τοῦ πλάτους τοῦ ὀρθοστάτη καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων τους (βάσης-ἐπίστεψης), μὲ συνέπεια νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς ψηλῆς στήλης⁸⁴. Τὰ χαρακτηριστικότερα δείγματα ἀποτελοῦν οἱ χρονολογημένοι στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. βωμοὶ ποὺ συνδέονται μὲ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου⁸⁵.

Ὅσον ἀφορᾶ στὸ χαρακτῆρα τῆς γραφῆς καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς: α) ἡ χρῆση τῶν γωνιωδῶν γραμμάτων Ε, Μ, Σ, καὶ β) ἡ συχνὴ παρουσία συμπλεγμάτων. Ἐπιπλέον, σὲ γενικὴ παρατήρηση, τὰ γράμματα εἶναι ἰδιαίτερα συμμετρικὰ (ἰσοσκελές Π, συμμετρικὰ Α, Η, Λ, Μ, Ν, ὅπως καὶ τὰ Κ καὶ Σ) καὶ ἔχουν ἔντονους ἀκρέμονες. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γραφῆς ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., συναντᾶται δὲ κυρίως σὲ ἐπιγραφές τοῦ 3ου αἰ.⁸⁶.

83. Βλ. σχετικὰ καὶ Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), 121-2. Ὁ πρωϊμότερος χρονολογημένος βωμὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ ἀνήκει στὸ ἔτος 129/30· βλ. *IGX* 2. 1, 502 [=Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 112 (μὲ τὴν προηγούμενη βιβλιογραφία)]. Ἀκολουθεῖ ὁ βωμὸς *IGX* 2. 1, 503 [=Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 98], ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τὸ ἔτος 132/3. Ὁ ὀψιμότερος ἀνήκει στὸ ἔτος 269/70· βλ. Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 67, ἀρ. 25, εἰκ. 33 [= *IGX* 2. 1, 170, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 37]. Ὡς μεμονωμένη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ παρουσία τοῦ βωμοῦ τὸν ὁποῖο ἀνήγειρε ὁ ὑπατικὸς Καλλιόπιος, καὶ ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ στὸ διάστημα 361-3 μ.Χ.· βλ. σχετικὰ Rhomiopoulou, ὁπ. π. (σημ. 4), 304-5 ἀρ. 11 [= *SEG* 31 (1981) 641, *Bull. épigr.* 1984, 251]· πρβλ. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au IVe siècle*, *BCH* Suppl. VIII, Paris 1983, 247-8 ἀρ. 86bis, *SEG* 33 (1983) 554, Al. Oikonomides, *AncW* 15 (1987) 40-1 ἀρ. 3, *SEG* 37 (1987) 585 καὶ Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 64.

84. Στὸ βωμὸ τῆς Κλημεντίλλας ἡ σχέση πλάτους-ὕψους εἶναι 1:3,5. Γιὰ ἀνάλογα παραδείγματα Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 56-7, ἀρ. 9, εἰκ. 18 [= *IGX* 2. 1, 153, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 48, 219/20 μ.Χ.], 62-3, ἀρ. 19, εἰκ. 28 [= *IGX* 2. 1, 163, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 47, 248/9 μ.Χ.], 67-8, ἀρ. 26, εἰκ. 33 [= *IGX* 2. 1, 170, Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 37, 269/70 μ.Χ.].

85. Βλ. Πελεκίδης, ὁ. π. (σημ. 2), 56-72. Σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ Φούλβου στὴ Θεσσαλονικὴ βλ. L. Robert, "Le dieu Fulvus à Thessalonique", *Hellenica* II, 1946, 37-42, Ch. Edson, "State cults of Thessalonika", *HSPH* 51 (1940) 135 κ. ἔξ. καὶ τοῦ ἰδίου, "Cults of Thessalonika", *HThR* 41 (1948) 204.

86. Πρβλ. καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων στὴν ἐπιγραφὴ Πελεκίδης, ὁπ. π. (σημ. 2), 58, ἀρ. 11, εἰκ. 20 [= *IGX* 2. 1, 155, Ἀδάμ-Βελένη, ὁπ. π. (σημ. 5), ἀρ. 51, 233/4 μ.Χ.]· γιὰ τὴ

Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Τὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα Μάρκελλος εἶναι γνωστὸ στῆ Θεσσαλονίκη καὶ στῆ Μακεδονία γενικότερα, ἀλλὰ καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ⁸⁷. Ἀντίθετα, τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Μαρκέλλου, Κλημέντιλλα, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ρωμαϊκῶν *cognomina*, ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορά στὴν Μακεδονία. Εἶναι ὁμως γνωστὸ στῆ Ρώμη καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου⁸⁸.

Ἰδιαίτερη σημασία προσδίδει στὴν ἐπιγραφή ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Μαρκέλλου, *τραπεζεΐτης*⁸⁹, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορά στῆ Θεσσαλονίκη καὶ στῆ Μακεδονία γενικότερα⁹⁰. Σὲ ἐπιγραφή τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων ἀναφέρεται κάποιος Ἰούλιος Εὐτύχης, *ἀρχαῖρις ἀργενταρίων*, δηλαδὴ ταμίας τῶν ἀργυραμοιβῶν, οἱ δραστηριότητες τῶν ὁποίων ἦταν ἀνάλογες μὲ αὐτὲς τῶν *τραπεζιτῶν*⁹¹. Ὅπως εἶναι εὐλογο, γιὰ τὶς ἐπὶ μέρους δραστηριότητες τοῦ Μαρκέλλου ἡ ἐπιγραφή δὲ δίνει καμιὰ πληροφορία. Πιστεύουμε πάντως ὅτι ἦταν ἀνάλογες μὲ αὐτὲς τῶν γνωστῶν καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κό-

χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς μὲ βάση τὴ ναυμαχία στὸ Ἄκτιο βλ. Tod, ὁ. π. (σημ. 80), *Studies Robinson*, 387, ἀρ. 121, Robert, *Hellenica* II, 39, ἀρ. 3.

87. Βλ. ἐνδεικτικὰ *IGX* 2. 1, 392, 1034 καὶ 169, 212, 243 I, στ. 5, Tataki, *PB*, 223, Κανατσούλης, *ΜΠ*, 96 καὶ *Μακεδονικά* 7 (1966-7) 177. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ βλ. καὶ *LGPNI-III* s. v.

88. Βλ. ἐνδεικτικὰ *CIL* III, VI (εὐρετήρια), Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 126, 263, B. Dragojevic - Josifovska, "Deux épitaphes latines provenant de "Kavcalija"-Scupi", *ŽAnt* 16 (1966) 266-7, ἀρ. 2: *Annaea Clementilla* καὶ *Spomenik* 75 (1933) 189: *Numeria Clementilla* (Doclea). Γιὰ τὰ θηλυκὰ ὀνόματα σὲ -ιλ(λ)α βλ. καὶ O. Masson, "Remarques sur l'onomastique d' Ephèse (À propos de l'index Ephesos VIII. 2)", *ZPE* 64 (1986) 174 [=OGS II, 498] καὶ Kajanto, ὁ. π. (σημ. 30), 126-7.

89. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο *τραπεζίτης* βλ. R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden 1968, 38-41, G. Redard, *Le Suffixe grec -ITHS -ITIS*, Paris 1949, 39-40, E. Ziebarth, *RE*, s. v. Trapeza. Γιὰ τὶς ἐπαγγελματικὲς δραστηριότητες στῆ Μακεδονία βλ. καὶ Δ. Κανατσούλης, "Ἡ Μακεδονικὴ πόλις ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου", *Μακεδονικά* 4 (1955-60) [1960] 267-9.

90. Γιὰ μαρτυρίες ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ κόσμῳ βλ. ἐνδεικτικὰ Bogaert, ὅπ. π. 38-41, *IvSmyrna* I (=IK 23), 464, *IvEphesos* VI (=IK 16), 2271, *IvEphesos* VII (=IK 17. 1), 3418A, *IvMylasa* (=IK 34), 605, *IvPrusa ad Olympon* I (=IK 39), 26, *SEG* 46 (1996) 1436 (Τράλλεις).

91. Βλ. A. Salacé, "Inscriptions du Pangée, de la région de Drama, Cavalla et de Philippes", *BCH* 47 (1923) 78, ἀρ. 39 [=SEG 2 (1923) 421]. Πρβλ. Ph. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusque à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937, 271, Κανατσούλης, ὅ.π., 268 καὶ *ΜΠ*, 62, ἀρ. 577. Γιὰ τοὺς ἀργυραμοιβοὺς βλ. Bogaert, ὅ. π., 44-5. Βλ. καὶ *IvEphesos* VI (=IK 16), 2271, ὅπου κάποιος *τραπεζεΐτης καὶ ἀργυροπράτης*. Γιὰ τοὺς *argentarii* βλ. καὶ J. Andreau, *Les affaires de Monsieur Jucundus*, *CEFR* 19, Rom 1974, 17.

σιμου τραπεζιτών⁹². Ἐπιπλέον, ὁ χαρακτήρας τοῦ μνημείου (ἐπιτάφιο καὶ μάλιστα γιὰ τὴ σύζυγο τοῦ Μαρκέλλου) δὲν ἐπιτρέπει νὰ διευκρινίσουμε ἂν πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὸ ἢ δημόσιο τραπεζίτη. Πιθανότερη φαίνεται ἡ πρώτη ἐκδοχὴ, καθὼς στὴ δεύτερη πιστεύουμε ὅτι θὰ ὑπῆρχε ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ⁹³.

Ἐπίσης, τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν προσώπων τῆς ἐπιγραφῆς. Δεδομένου ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τραπεζίτη ἀσκούσαν, μεταξὺ ἄλλων, δούλοι καὶ κυρίως ἀπελευθέροι, μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι καὶ στὴν περίπτωσή τοῦ Μαρκέλλου καὶ τῆς συζύγου του πρόκειται γιὰ πρόσωπα αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς κατηγορίας⁹⁴. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ στηρίζει καὶ τὸ ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς προσδιορίζονται μόνον μὲ τὸ προσωπικό τους ὄνομα, φαινόμενο ἐνδεικτικὸ τοῦ συστήματος ὀνοματοθεσίας δούλων καὶ ἀπελευθέρων⁹⁵, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ πιθανότητα ὅτι ὁ τρόπος αὐτοπροσδιορισμοῦ τοῦ Μαρκέλλου συνδέεται μὲ τὴν ιδιότητά του ὡς τραπεζίτη, μία δραστηριότητα ἢ ὁποῖα τὸν καθιστοῦσε ἰδιαίτερα γνωστὸ στὴν πόλιν⁹⁶.

8. Ἐπιτάφιος βωμὸς τοῦ Αἰλίου Ἀλεξάνδρου: ΑΕΚΘ 145P (Εἰκ. 8).

Ἐνεπίγραφος βωμὸς ἀπὸ λευκὸ χοντρόκοκκο μάρμαρο μὲ ὀριζόντιο γεῖσο, ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴ βάση στὴν κύρια καὶ ἀριστερὴ πλευρὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπίστεψη, ἀπολεπισμένος κατὰ τὴν κύρια ὄψη. Μέρος τῶν κυματίων σώζεται στὴν ἀριστερὴ πίσω πλευρὰ. Ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τῆς Ροτόντας. Στὶς δύο πλάγιες πλευρὲς τόρμοι ἀπὸ δευτέρη χρήση. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ βελόνι. Ἡ πάνω πλευρὰ ἀδρὰ δουλεμένη. Στὴν κύρια ὄψη πλαῖσιο ποὺ ὀρίζουν δύο ὀριζόντιες γραμμὲς, ὅπου ἐπιγραφή σχεδὸν ἐλεύθερα χαραγμένη. Διαστάσεις: 1,08x0,58x0,43 μ. Ὑψος γραμμμάτων (ποικίλλει): 0,017-0,0315 μ. Διάστιχα: 0,023-0,036 μ.

92. Βλ. Bogaert, ὁ. π., 307-62.

93. Βλ. Bogaert, ὁ. π., 231, Ziebarth, ὁ. π. (σημ. 94), 2204.

94. Γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν τραπεζιτῶν βλ. καὶ Bogaert, ὁ. π. 386-8.

95. Βλ. σχετικὰ Papazoglou, ὁ. π. (σημ. 15), 353, Tatakis, *PB*, 496.

96. Βλ. σχετικὰ καὶ Rizakis, ὁ. π. (σημ. 51), 19 (μὲ βιβλιογραφία) καὶ I. Kajanto, "The emergence of the late single name system", στό: *L' Onomastique Latine* (Paris 1977), 422 (γιὰ τὴ διάδοση τῆς χρήσης ἀπλῶν ὀνομάτων στὴν ὕστερη ἀρχαιότητα). Νὰ ἐπισημανθεῖ πάντως ὅτι τὸ μέγεθος τῆς στήλης θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀναγραφὴ ἐπιπλέον στοιχείων, σχετικῶν μὲ τὴν ταυτότητα τῶν προσώπων, γεγονός ποὺ καθιστᾶ, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ λιγότερο πιθανή.

[^{ca 3-4}]μος Αιλιανός
 Αλέξανδρος Αιλί-
 ω Ἀλεξάνδρω^v
 4 τῶ ὑῶ ἑαυτοῦ μνή-
 μης χάριν^{vv} Δ^{vvv}
 ἔτους βqr´σεβα-
^v στοῦ τοῦ καί
 8 ^v ητ´ Ἀΐδοναίου

5

Κριτικές σημειώσεις: στ. 1: στήν ἀρχή τοῦ στίχου διακρίνονται ἴχνη γραμμιατος, τρεῖς κάθετες κεραίες καί ἀκολουθεῖ ἡ κατάληξη ΙΟΣ τοῦ gentilicium τοῦ προσώπου ποῦ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο: οἱ κεραίες εἶναι κάθετες μὲ συνέπεια ἡ ἐπιλογή τοῦ gentilicium [Αἴλ]ιος, τὸ ὁποῖο φέρει ὁ γιὸς τοῦ ἀναθέτη νὰ μὴ φαίνεται πιθανή [προβλ. π.χ. καὶ SEG 46 (1996) 1440], στὸ μέσον τῆς δεύτερης ὀριζόντιας κεραίας ἴχνη κάθετης κεραίας (E;), πιθανόν ἡ κεραία πρὶν τὴν κατάληξη ΙΟΣ νὰ ἀνήκει σὲ N, τὸ πρῶτο Α τῆς λέξης ΑΙΛΙΑΝΟΣ εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ δεξιό του τμήμα, λείπει ἡ πάνω ὀριζόντια καὶ τμήμα τῆς κάτω ὀριζόντιας κεραίας τοῦ Σ. στ. 2: διακρίνεται ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Α, ἡ γωνία τοῦ Λ καὶ τὸ πάνω τμήμα τοῦ Ε, τὸ Ν εἶναι ἀπολεπισμένο στὸ κάτω τμήμα του, ὅπως καὶ τὸ ἡμικύκλιο τοῦ Ρ λόγω χτυπήματος, διακρίνεται τμήμα τῆς ἀριστερῆς καὶ ἴχνη τῆς δεξιᾶς κεραίας τοῦ Α τῆς λέξης ΑΙΛΙΩ. στ. 3: ἀπολεπισμένη ἡ ἐπιφάνεια στὸ κέντρο τοῦ Ω, λείπει τὸ δεξιὸ τμήμα τῆς κάτω κεραίας τοῦ Ε καὶ ἡ ὀριζόντια κεραία τοῦ Δ λόγω χτυπήματος, ἀπολέπιση στὴ θέση τοῦ Ρ. στ. 4: ἡ ἐπιφάνεια ἀπολεπισμένη στὴ θέση Τ τοῦ ἄρθρου ΤΩ, ἴχνη τοῦ ὁποῖου διακρίνονται στὸ λίθο, ΥΩ ἀντὶ ΥΙΩ, τὸ Α στὴ λέξη ΕΑΥΤΟΥ χτυπημένο στὸ ἀριστερὴ του πλευρά, σύμπλεγμα Μ+Ν+Η. στ. 5: σύμπλεγμα Μ+Η+Σ, λείπει τὸ μέσον τῆς ὀριζόντιας κεραίας τοῦ Ρ, μετὰ τὸ Ν vacat, ἀκολουθεῖ hedera, καὶ μετὰ vacat. στ. 6: ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ἀπολεπισμένη στὸ κάτω τμήμα τοῦ Ε. στ. 7: ἡ ἀπόσταση καὶ τὸ ὕψος τῶν γραμμιάτων μεγαλώνουν, στὸ κέντρο τοῦ Ο φθορὰ λόγω χτυπήματος. στ. 8: διακρίνονται μόνον ἴχνη τῆς ἐσωτερικῆς κεραίας τοῦ Α, σώζεται μόνον ἡ ἀριστερὴ κεραία τοῦ Υ.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ὁ βωμὸς ἀνηγέρθη τὴν ἕκτη τοῦ μηνὸς Ἀΐδοναίου (=Δεκέμβριος)⁹⁷ τοῦ ἔτους 160 μ.Χ. στὴ μνήμη τοῦ Αιλίου Ἀλεξάν-

97. Γιὰ τοὺς τύπους μὲ τοὺς ὁποίους ἀναγράφεται ὁ τρίτος μῆνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου βλ. J. N. Kalleris, *Les anciens macédoniens: Etude linguistique et historique* II, Athènes 1976 (ἀνατ. 1988), 560-3, Μ. Β. Hatzopoulos, "Le macédonien: nouvelles données et théories nouvelles", *Ἀρχαία Μακεδονία* 6 (1996) [1999] 238-9 καὶ *EKM*, ἀρ. 328 καὶ σελ. 505. Μὲ τὴν ἴδια μορφή ἀναγράφεται ὁ μῆνας στὶς ἐπιγραφές τῆς Λευκὸπετρας βλ. Petsas-Hatzopoulos-Gounaropoulou-Paschidis, *Inscriptions*, ἀρ. 4, 30, 87, 88, καθὼς καὶ σὲ ἐπι-

δρου. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου δηλώνεται μὲ δύο τρόπους, δηλαδή τὴν ἀκτιακὴ (ἔτους βϩρ´σεβαστοῦ=192) καὶ τὴν ἐπαρχιακὴ χρονολογία (τοῦ καὶ ητ´=308)⁹⁸.

Τὰ πρόσωπα τῆς ἐπιγραφῆς ἀπαντοῦν γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προσωπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ πλήρες ὄνομα τοῦ προσώπου ποὺ ἀνήγειρε τὸ μνημεῖο, δηλαδή τοῦ πατέρα τοῦ νεκροῦ, δὲ σώζεται ἀκέραιο. Ὡστόσο ὁ ἴδιος καὶ ὁ γιὸς του εἶναι ρωμαῖο πολῖτες καὶ φέρουν ὡς προσωπικὸ (cognomen) τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος, τὸ ὁποῖο γνωρίζει κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εὐρύτατη διάδοση στὸν ἑλληνικὸ κόσμο καὶ τὴ Ρώμη⁹⁹. Τὸ gentilicium τοῦ γιοῦ Αἴλιος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς καθιστᾷ πιθανή τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέκτησε τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἢ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς¹⁰⁰.

9. Ἐπιτάφιος(;) βωμὸς Λ. Πετρωνίου [...]: ΑΕΚΘ 9020 (Εἰκ. 9).

Τμῆμα μαρμάρινου βωμοῦ, ὁ ὁποῖος πλαισιώνεται ἀπὸ ἀργὸ κυμάτιο. Βρέθηκε στὶς 22. 06. 1980 σὲ οἰκόπεδο στὴν διασταύρωση τῶν ὁδῶν Ρωμανοῦ-Φιλικῆς Ἑταιρείας. Σώζεται μόνον ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία τοῦ ὀρθοστάτη, ὅπου τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο. Ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ εἶναι λειασμένη, πιθανότατα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δεύτερης χρήσης του. Διαστάσεις: 0,125x0,275x0,175 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,026 μ.

Λ(ούκιος;)·Πετρώγ[ιος; cognomen]
[.....?.....]

Κριτικές σημειώσεις: Λ(ούκιος) ἢ καὶ Λ(ούκιον), ἢ ἀκόμα (Λουκίω) Πετρών[ιος] ἢ Πετρών[ιον], ἢ ἀκόμα Πετρων[ίω], μετὰ τὸ Λ ἀκολουθεῖ στίξη, σύμπλεγμα Π+ Ε, λείπει ἢ δεξιὰ κεραία τοῦ Ν.

Δυστυχῶς ὁ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἐπιτρέπει τὴ σύγκριση τοῦ τύπου τῆς γραφῆς μὲ ἄλλες χρονολογημένες ἐπιγραφές. Μὲ βάση τὸ σωζόμενο τμῆμα παρατηροῦνται σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τὰ ἑξῆς: α) ἐπιμελημένος χαρακτήρας τῆς γραφῆς καὶ γράμματα μὲ ἔντονους ἀκρέ-

γραφή ἀπὸ τὴν Ἑορδαία, βλ. *EAM*, 131.

98. Βλ. σχετικὰ ἀνωτ. σημ. 80.

99. Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἀπὸ πατέρα καὶ γιὸ βλ. καὶ ἀν. σημ. 58. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος Ἀλέξανδρος βλ. ἐνδεικτικὰ *LGPNI-III*, s. v. καὶ *Solin*, ὅ. π. (σημ. 9), I, 186-94.

100. Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ gentilicium Αἴλιος στὴ Θεσσαλονίκη βλ. ἀν. σημ. 7.

μονες, β) χρήση του γωνιώδους E, και γ) παρουσία ενός συμπλέγματος (Π+Ε). Με βάση τα στοιχεία αυτά η έπιγραφή θα μπορούσε με άρκετη επιφύλαξη να χρονολογηθεί στον 3ο αϊ. μ.Χ.¹⁰¹.

Το όνομα του προσώπου που αναγράφεται στο μνημείο δεν σώζεται άκραιο. Όπως προκύπτει από το σωζόμενο τμήμα της έπιγραφής χρησιμοποιεί το ρωμαϊκό σύστημα ονοματοθεσίας (praenomen, gentilicium, cognomen), ανήκει δηλαδή στην κατηγορία των ρωμαίων πολιτών της Θεσσαλονίκης. Η παρουσία του praenomen Λ(ούκιος) καθιστά πιθανότερη την υπόθεση ότι πρόκειται για πρόσωπο άρσενικού γένους¹⁰². Ωστόσο, δεδομένου ότι και στους βωμούς δεν ακολουθείται συγκεκριμένος κανόνας σχετικά με τη θέση αναγραφής των ονομάτων, δεν μπορεί να εξακριβωθεί αν πρόκειται για τον ανάθετη του βωμού ή το πρόσωπο για το οποίο γίνεται η ανάθεση¹⁰³.

Πετρώνιοι είναι γνωστοί στη Θεσσαλονίκη ήδη από έπιγραφές του 1ου αϊ. μ.Χ.¹⁰⁴. Πιθανότατα πρόκειται για Ρωμαίους συμπραγματευόμενους οι οποίοι ήλθαν στη Μακεδονία από άλλες πόλεις της Ελλάδος και κυρίως τη Δήλο μετά τα μέσα του 1ου αϊ. π.Χ.¹⁰⁵. Ένδεικτικά μπορούν να αναφερθούν έδω ένας ιερέυς και άγωνοθέτης του θεού Φούλβου¹⁰⁶, ένας eques

101. Βλ. π.χ. και τον ύπ. άρ. 7 βωμό της παρούσης μελέτης, ό οποίος χρονολογείται τό 215 μ.Χ. Προβλ. και άν. σημ. 6.

102. Οι γυναίκες φέρουν σχετικά σπάνια praenomen, βλ. G. Daux, "Le prénom féminin dans les tria nomina en pays grec", *BCH* 98 (1974) 555-8, I. Kajanto, "On the peculiarities of woman's nomenclature", στό: *L'Onomastique Latine*, Paris 1977, 148-50 και Rizakis, ό. π. 19 σημ. 27 (με βιβλιογραφία).

103. Βλ. ένδεικτικά τον τιμητικό βωμό *IG X 2. 1, 209* και τους ταφικούς βωμούς *Ann. épigr.* 1993, 1394-1395. Στους δύο προηγείται σέ πτώση αιτιατική τό όνομα του προσώπου προς τό όποιο γίνεται η ανάθεση, στον άλλον προηγείται τό όνομα του νεκρού σέ πτώση δοτική.

104. Για τους Πετρώνιους στη Θεσσαλονίκη και γενικά στη Μακεδονία βλ. *IG X 2. 1* (εύρετήρια), και Nigdelis, ό. π. (σημ. 59), 209-11 [= *SEG* 40 (1990) 555] και κυρίως 211, σημ. 11 (όπου συγκεντρωμένα παραδείγματα). Σύμφωνα με την Α. Tataki, "The Nomina of Macedonia", στό: *Roman Onomastics*, 107, οι φορεϊς του όνόματος *Πετρώνιος* στη Μακεδονία άνέρχονται στους σαράντα έξι.

105. Βλ. σχετικά Ριζάκης, ό. π. (σημ. 42), 518-9, και Tataki, *PE*, 86. Σχετικά με την πρώτη παρουσία των Πετρώνιων στη Δήλο βλ. M.-F. Baslez, "La première présence romaine à Délos (vers 250-vers 140)", στό: *Roman Onomastics*, 222-3. Για μαρτυρίες από άλλες περιοχές του ρωμαϊκού κόσμου βλ. και *SEG* 41 (1991) 1821.

106. Βλ. *IG X 2. 1, 156* (229-33 ή 234-38 μ.Χ.). Προβλ. και *IG X 2. 1, 166* (252/3 μ.Χ.) και Nigdelis, ό. π. (σημ. 59), 211, σημ. 10.

singularis¹⁰⁷ και ἕνας ἀπελεύθερος¹⁰⁸, ὅπως και ἄλλοι με τὸ pronomē Λούκιος, με τοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ να συνδεθεῖ ὁ ἀναφερόμενος στὴν ἐπιγραφή μας ἐξαιτίας τῆς ἀποσπασματικότητάς της¹⁰⁹.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

10. Ἐπιτάφιος βωμὸς Ἀρτεμειδώρου ἀπὸ τὴν Ἁγία Παρασκευή: Παλαιὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. ΑΕ 1275 (Εἰκ. 10).

Μαρμάρινος βωμὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἁγία Παρασκευή. Βρέθηκε τὸ 1934. Σώζεται μόνον τὸ μπροστινὸ μῆμα τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει κοπεῖ κατὰ ὕψος. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια μῆμα κυκλικοῦ τόξου γιὰ τὴ στερέωση κώνου πεύκης. Στὴν κύρια ὄψη ἀνάγλυφη παράσταση τριῶν προσώπων, δύο ἐνηλίκων και ἑνὸς παιδιοῦ, τὰ ὁποῖα φοροῦν χιτῶνα και ἱμάτιο, και κάτω τρίστιχη ἐπιγραφή. Διαστάσεις: 1,41x0,72x0,31 μ. Ὑψος γραμμάτων: 0,025-0,039 μ. Διάστιχα: 0,008-0,015.

Συρίων Ἀρτεμειδώ-
ρω τῶ τέκνω μνείας
χάρειν·

Κριτικὲς σημειώσεις: στ. 1: Ἀρτεμειδώρος ἀντὶ Ἀρτεμίδωρος. στ. 3: χάρειν ἀντὶ χάριν, μετὰ τὸ Ν ἀκολουθεῖ στίξη.

Μὲ βάση τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ἢ ἐπιγραφή χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Εἰδικότερα, σχετικὰ με τὸν τύπο τῆς γραφῆς παρατηροῦνται τὰ ἑξῆς: α) ἡ χρῆση τῶν στρογγυλῶν γραμμάτων Ε, С, Μ και Ω, και β) τὸ Α και Δ ἔχουν ἔντονους ἀκρέμονες, ἢ ἐσωτερικὴ κεραιὰ τοῦ Α εἶναι τεθλασμένη, ἐνῶ ἡ κάθετη κεραιὰ τοῦ Υ εἶναι ἰδιαίτερα μικρὴ σὲ σχέση με τὶς δύο πλάγιες¹¹⁰.

Στὴ χρονολόγηση τοῦ βωμοῦ στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ὁδηγοῦν και τὰ χα-

107. Βλ. *IGX* 2. 1, 495 (224/5 μ.Χ.).

108. Πρόκειται γιὰ τὸν Πετρῶνιο Ὀνήσιμο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐπιτύμβιο ποῦ ἀνήγειρε ἢ κόρη του Μορρία Ὀρβάνη στὸν κύριό της (πάτρων) Μ. Μόρριο Σκευᾶ, στὸν πατέρα της και στὴ μητέρα της Χρυσάριον. Βλ. σχετικὰ *IGX* 2. 1, 297 (2ος αἰ. μ.Χ.).

109. Π.χ. τὸν Λ. Πετρῶνιο Οὐάλη, (*IGX* 2. 1, 68, στ. 32, και 69, στ. 21, τέλη 1ου αἰ. μ.Χ.).

110. Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων Ε, Μ, Σ, Υ, Ω παρουσιάζει ὁμοιότητες με αὐτὸ τῆς χρονολογημένης στὰ 179/80 μ.Χ. ἐπιτάφιας στήλης ἀπὸ τὴ Λητή, βλ. Μ. Lagogianni-Georgakarakou, *Die Grabdenkmäler mit Porträts aus Makedonien, Corpus Signorum Imperii Romani*, Athens 1998, 73, ἀρ. 77, πίν. 37, και με αὐτὸ τοῦ χρονολογημένου στὰ 166/7 μ.Χ. βωμοῦ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, βλ. *IGX* 2. 1, 472, και Ἀδάμ-Βελένη, ὁ. π. (σημ. 5), ἀρ. 168α.

ρακτηριστικά τῶν πορτραίτων: τὸ σχῆμα τῆς ἀνδρικήῃ μορφῆς μὲ τὸ στρογγυλὸ πρόσωπο, τὰ μαλλιά χτενισμένα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ τὸ κοντὸ γένι ὅπως καὶ ἡ κόμμωση τῆς γυναικείας μορφῆς (τὰ μαλλιά χωρίζουν στὴ μέση καὶ μαζεύονται πίσω χαμηλά), εἶναι χαρακτηριστικά τῶν πορτραίτων τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Παρόμοια π.χ. χαρακτηριστικά ἔχουν τὰ πορτραῖτα τοῦ ἐπιταφίου μνημείου ἀπὸ τὴ νεκρόπολη τῆς Λητῆς, τὸ ὁποῖο ἀνήγειρε στὴ σύζυγο καὶ τὰ παιδιά του κάποιος Μούκας, γιὸς τοῦ Τόρκου, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή του στὰ 179/80 μ.Χ.¹¹¹.

Ἡ ἐπιγραφή προσθέτει δύο ἀκόμα πρόσωπα στὴν προσωπογραφία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Πρόκειται γιὰ τὸν Συρίωνα καὶ τὸ γιό του Ἀρτεμείδωρο. Τὸ ὄνομα τῆς γυναικείας μορφῆς τοῦ ἀναγλύφου, πιθανότατα συζύγου τοῦ Συρίωνα καὶ μητέρας τοῦ Ἀρτεμείδωρου, δὲν ἀναφέρεται, ἄγνωστο γιὰ ποιὸ λόγο, στὴν ἐπιγραφή.

Τὸ ὄνομα Συρίων προέρχεται ἀπὸ τὸ γνωστὸ στὴ Μακεδονία ἤδη ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ Σύρος¹¹² (ἐθνικὸ ποὺ χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς προσωπικὸ ὄνομα¹¹³). Ἄν ἡ χρῆση του, ὅπως καὶ τῶν θηλυκῶν Σύρα καὶ Συρί-

111. Βλ. σχετικὰ Lagogianni-Georgakarakou, ὁ. π.· πρβλ. καὶ τὰ χαρακτηριστικά τῶν πορτραίτων τοῦ Ὀνησίμου, τῆς κόρης του Ὀνησίμης καὶ τῆς συζύγου του Νείκης στὸ ἐπιτάφιο ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Βασίλειο Λαγκαδᾶ, Γ. Δεσπίνης-Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου-Ἐμμ. Βουτυρᾶς, *Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης* 1, Θεσσαλονίκη 1997, 151-2, ἀρ. 123, εἰκ. 324 καὶ E. Voutiras, "In locum domini: Un vilicus et sa famille", *ŽAnt* 47 (1997) 234-5 (fig. 1) [=Ann. épigr. 1997, 1358].

112. Τὸ ὄνομα ὄνομα Σύρος ἀπαντᾷ σὲ ἐμπῖεστο σφράγισμα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλειο, βλ. *EAM* 179(ι). Γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ὀνόματος βλ. L. D. Loukopolou, *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique*, [MEΛΕΤΗΜΑΤΑ 9], Athènes 1989, 214 ὑπ. 1, Hatzopoulos-Loukopolou, *Recherches* II, 310 (ὅπου συγκεντρωμένα παραδείγματα). Γιὰ τὰ ὀνόματα μὲ τὴν κατάληξη -ίων βλ. P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933, 165, καὶ E. Locker, "Die Bildung der griechischen Kurz- und Kosenamen", *Glotta* 21 (1933) 142-3.

113. Βλ. σχετικὰ Robert, ὁ.π. (σημ. 18), 245, G. Daux, "Population et onomastique d'Asie Mineure en Macédoine", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 91 καὶ τὶς μελέτες τοῦ G. Mihailov, "Population et onomastique d'Asie Mineure en Thrace", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 78, καὶ "L'onomastique dans l'aire Thraco-Macédonienne", *Ἀρχαία Μακεδονία* 4 (1983) [1986] 391, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ προσωπικὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν I. Duridanov, "Thrakische Personennamen im Flussgebiet des Axios", *Pulpudeva* 2 (1976) [1978] 151, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ θρακικὸ. Πρβλ. καὶ M. Buzalkovska-Aleksova, "The name *Surus* in the Ancient Balkan Anthroponymy", *ŽAnt* 34 (1984) 199-204 [=SEG 33 (1983) 1588], σύμφωνα μὲ τὴν ὁλοία: "The data from geographical distribution and frequency of the name give us reason to consider it as Celtic, but it can also be Anatolian, Thracian, Latin, etc.", καὶ H. Solin, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in*

σκα¹¹⁴, ὑποδηλώνει καταγωγή ἀπὸ τὴ Συρία, δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα¹¹⁵. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς κοινωνικῆς θέσης τῶν φορέων τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Δοῦλοι συριακῆς καταγωγῆς ὀπωσδήποτε ὑπῆρχαν καὶ στὴ Μακεδονία. Αὐτὸ δείχνει π.χ. ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λατρεία τῆς συριακῆς θεᾶς Ἀταργάτιδος στὴν περιοχὴ (Dea Syria)¹¹⁶, καὶ μιὰ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή ἤδη τῶν ὕστερων ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐδεσσας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάποια Εὐρυνὴ Ἀριστοκλείδου ἀπελευθερώνει σὲ κάποια θεότητα μὲ τὴν προσωνημία Παρθένος τῆ δούλη της, παιδίσκη, Εὐτυχίδα, τὸ γένος Σύρον¹¹⁷.

Ἀποκλειστικότητα στὴ χρῆση τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψη ὀπωσδήποτε δὲν ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωση τῶν ὀνομάτων τῆς ἐπιγραφῆς. Σύρις ὀνομάζεται π.χ. κάποια δούλη στὴ Λυγκησιδα¹¹⁸, Συρίων κάποιος δούλος σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Titon Veles¹¹⁹, ἐνῶ τὸ ὄνομα Σύρος φέρουν δύο ἔφηβοι στὰ Καλίνδοια¹²⁰. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός ὅτι ὁ γιὸς τῆς οἰκογενείας φέρει τὸ κοινὸ θεοφόρο ἑλληνικὸ ὄνομα Ἀρτεμείδωρος εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς εὐρύτητας τῆς ἀποδοχῆς ποὺ εἶχαν τὰ τελευταῖα¹²¹.

Rom, Helsinki 1971, 102, ὑπ. 5, μὲ τὴν σωστὴ παρατήρηση ὅτι τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶχαν εἰσχωρήσει νωρὶς στὴ λατινικὴ ὀνοματολογία καὶ ἔπαυσαν νὰ δηλώνουν ἐθνικὴ καταγωγή.

114. Βλ. *IG X 2*, 1, 243 I, στ. 9: *Κρίσπος Κρίσπου ὁ καὶ Σύρος*, *IG X 2*, 1, 490: *Σύρα*, *IG X 2*, 1, 901: *Ἐρεννία Συρίσκα*, καὶ Γ. Ἀ. Σουρῆς, “Τὸ ρωμαϊκὸ ἐργοστάσιο ὄπλων (fabrica) τῆς Θεσσαλονίκης. Μιὰ νέα ἐπιγραφή”, *Τεκμήρια* 1 (1995) 69 [=SEG 45 (1995) 816, *Ann. épigr.* 1995, 1388, *Bull. épigr.* 1996, 264]: *Ἀὐρηλία Σύρα*.

115. Σχετικὰ βλ. καὶ P. M. Fraser, “Ethnics as personal names”, στὸ: *Greek Personal Names*, 149-7.

116. Βλ. σχετικὰ καὶ τὶς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Βέροια *EKM* 19 (3ος αἰ. π.Χ.), 51 (240 μ.Χ.), 52 (262 μ.Χ.), τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐορδαίας, *EAM* 102 καὶ τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά (Πέλλα), A. Panayotou-P. Chrysostomou, “Inscriptions de la Bottiée et de l’Almorie en Macédoine”, *BCH* 117 (1993) 384-6, ἀρ. 14 [=SEG 43 (1993) 435, *Bull. épigr.* 1994, 410 (206 π.Χ.)]. Βλ. καὶ Π. Χρυσστόμου, “Ἡ λατρεία τῆς Συρίας θεᾶς Παρθένου (Ἀταργάτις) στὴ Δυτικὴ Μακεδονία”, *AEMΘ* 3 (1989) [1992] 102-18. Γενικὰ γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀταργάτιδος βλ. καὶ M. Hönig, “Dea Syria Atargatis”, *ANRW* II 17, 3 (1984) 1565-70.

117. Βλ. Panayotou-Chrysostomou, ὅ.π., 360-3, ἀρ. 1 [=SEG 43 (1993) 388, *Bull. épigr.* 1994, 403]: *Εὐρυνὸν Ἀριστοκλείδου ἀνατίθησιν τῆ/ν αὐτῆς παιδίσκη Εὐτυχίδα, τὸ γένος Σύρον, Παρθένωι* (200-150 π.Χ.). Ἡ ἴδια ἐνδειξὴ ὑπάρχει καὶ σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Λοκρίδα, βλ. *SEG* 25 (1971) 640 (2ος αἰ. π.Χ.).

118. Βλ. *IG X 2*, 2, 35 (3ος αἰ. μ.Χ.). Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος Σύρος ἀπὸ δούλους βλ. Gordon, ὅ.π. (σημ. 31), 99, Masson, ὅ.π. (σημ. 65), 13, 19 [=OGS I, 151, 157], Copalle, ὅ.π. (σημ. 74), 57-9, Fragiadakis, ὅ.π. (σημ. 65), 13, 16-7, 75, 150-1, 173, 371-2.

119. Βλ. *Spomenik* 31 (1971) 54.

120. Βλ. σχετικὰ καὶ Hatzopoulos-Loukopolou, *Recherches* II, 310.

121. Τὸ ὄνομα Ἀρτεμείδωρος-α γνωρίζει εὐρύτατη διάδοση στὴ Μακεδονία καὶ τὸν

* * *

Οί δέκα ένεπίγραφοι βωμοί πού παρουσιάζονται στην παροῦσα έργασία και χρονολογούνται στο β΄ μισό του 2ου ή στο α΄ μισό του 3ου αϊ. μ.Χ. προσθέτουν είκοσι ακόμη πρόσωπα στην προσωπογραφία της αρχαίας Θεσσαλονίκης. Τα περισσότερα φέρουν όνόματα ήδη γνωστά από τις μέχρι τουδε έπιγραφές της πόλεως και της Μακεδονίας γενικότερα· πρόκειται για τα όνόματα Άλέξανδρος, Άρτεμείδωρος, Γερμανός, Διονύσιος, Έρμης, Θεοδώρα, Μάρκελλος, Πρόκλα και Συρίων τα όποια γνωρίζουν ευρύτατη διάδοση σε όλοκληρο τον ελληνικό κόσμο και τη Ρώμη. Λιγότερο διαδεδομένο, γνωστό κυρίως από έπιγραφές της προρρωμαϊκής έποχής, είναι το προελληνικό όνομα Γουρας.

Για πρώτη φορά γίνονται γνωστά τα όνόματα Άτειμητος, Γαληνιανός και Χαρμόσυνος, τα όποια μαρτυρούνται ήδη στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο. Το ίδιο ισχύει και για το γνωστό από λατινικές κυρίως έπιγραφές ρωμαϊκό όνομα Κλημέντιλλα. Ίδιαίτερα σπάνια άπαντα το όνομα Φοιβιανή, όπως και το όνομα Τυχαρούς (γεν. Τυχαρούνος).

Τα περισσότερα από τα πρόσωπα πού αναφέρονται στους ένεπίγραφους βωμούς κατείχαν την ρωμαϊκή πολιτεία. Σχετικά με την κοινωνική τους θέση ένα προσδιορίζεται ως *άπελεύθερος*, δύο ως *θρεπτοί*, ένα άλλο ως *τραπεζίτης*. Άλλες πληροφορίες έξ αιτίας της φύσης των μνημείων δέν δίνονται. Όπωςδήποτε και αυτές πού αναφέρθηκαν πρέπει και μπορούν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της κοινωνικής ιστορίας της πόλης, για την όποια, ως γνωστόν, λείπει ακόμη μια συνθετική μελέτη.

Π. Άδάμι - Βελένη
Αρχαιολογικό Μουσείο
Θεσσαλονίκης

Άήλιος Κ. Σβέρκος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

SUMMARY

INSCRIBED FUNERARY ALTARS FROM THESSALONIKE

This article presents the editio princeps of ten inscribed funerary altars. Nine of them were probably found in Thessalonike (in several cases the exact conditions of the discovery and the provenance are not known); one altar was found in the village Agia Paraskevi in the vicinity of Thessalonike. One of the altars (no. 7) was known from a photograph published in the *Archaiologikon Deltion* (AD26 B2 (1971) [1975] 395, pl. 394b; cf. *Bull. epigr.* 1977, 273); here, we give the full text and suggest that the date follows the Actian era and that the year ζμσ´ corresponds to 214/15 A.D. Altar no. 8 also provides an exact date (160 A.D.); the other altars can be dated on the basis of the form of the monument and the letter forms. The dates range from the second quarter of the 2nd cent. A.D. to the third quarter of the 3rd cent. A.D.

The study of the inscribed altars of Thessalonike enriches our knowledge of the personal names and the social history of the provincial capital and contributes to the history of art. The ten altars published here add twenty persons to the prosopography of Thessalonike. In most cases these persons have names that were already attested in inscriptions of Macedonia (Ἀλέξανδρος, Ἀρτεμείδωρος, Γερμανός, Διονύσιος, Ἐρμῆς, Θεοδώρα, Μάρκελλος, Πρόκλα and Συρίων). The indigenous name Γουρας was less common, attested mainly in inscriptions of the pre-Roman period.

The names Ἀτεΐμητος, Γαληνιανός and Χαρομόσυνος, known from other areas of the Greek world, were hitherto unattested in Thessalonike. The name Κλημέντιλλα is well known from Latin inscriptions. The name Φουβιανή is very rare; this is true also for the name Τυχαροῦς (gen. Τυχαροῦνος). In the case of the *gentilicium* Ὀφέλλιος used as a *cognomen* by Ti. Claudius Ofellios (no. 3) is suggested that it is connected with a family of Roman *negotiatores* (gens Ofellia).

Most of the persons mentioned in these inscriptions had Roman citizenship. Naturally, the funerary altars hardly provide any information on their social position or their activities. Hermes was a freedman of C. Iulius Galenianus; Aelia Theodora and Germanos are designated as θροεπτοί; Marcellus was a banker.

The general impression is that most of these persons belonged to the middle or lower social strata. This is an indication of the wide use of funerary altars in the 2nd and especially in the 3rd cent. A.D. It also confirms the impression one has from other areas of the Greek world that in this period the social position of the lower social strata (slaves and freedmen) was improved.

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Στέργκος, Εἰκ. 1

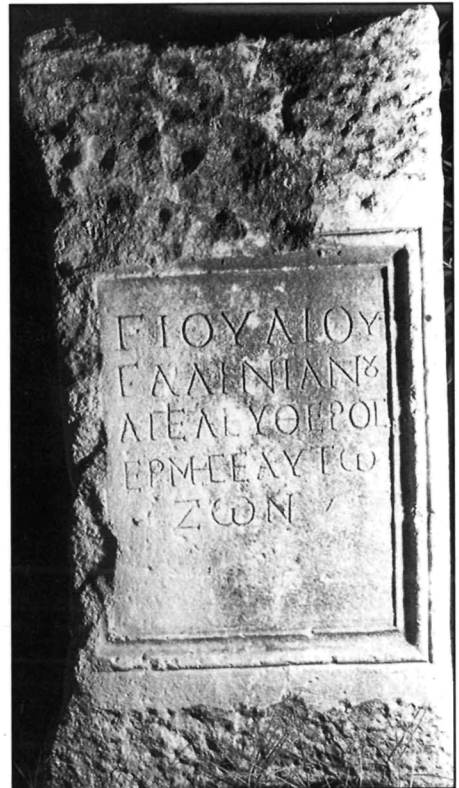
Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Στέργκος,
Εἰκ. 2

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Στέργκος, Εἰκ. 3

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ.
Σδέροκος, Εἰκ. 4

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ.
Κ. Σδέροκος, Εἰκ. 5

Π. Ἀδάμ-Βελένη - Ἡλ. Κ. Σδέροκος, Εἰχ. 6

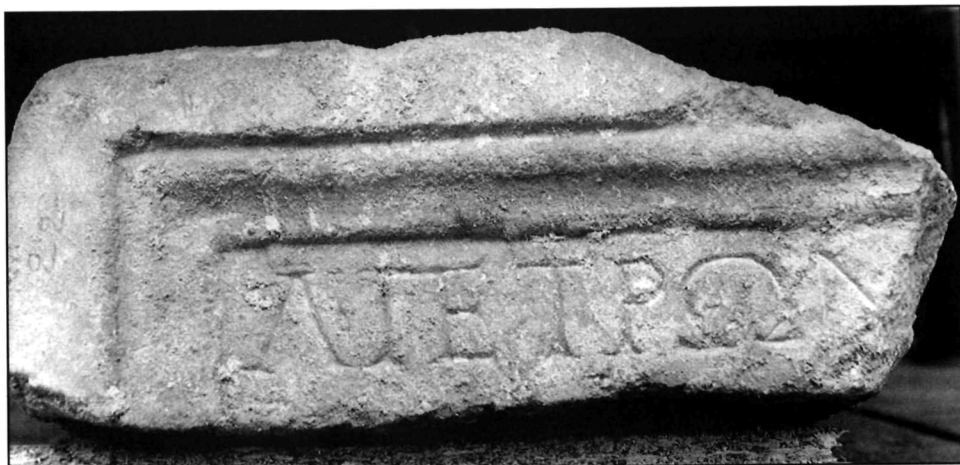
Π. Ἀδάμ-Βελένη - Ἡλ. Κ. Σδέροκος, Εἰχ. 7α

Π. Ἀδάμ-Βελένη - Ἡλ. Κ. Σδέροκος, Εἰχ. 7β

Π. Ἀδάμ-Βελένη - Ἡλ. Κ. Σδέροκος, Εἰχ. 8

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ. Σδέροκος, Εἰκ. 9

Π. Ἀδάμ-Βελένη – Ἡλ. Κ.
Σδέροκος, Εἰκ. 10